

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г.С.Костюка
Лабораторія психології соціально дезадаптованих
неповнолітніх
«Київський слідчий ізолятор» Міністерства юстиції
України
Національний педагогічний університет імені
М.П. Драгоманова
Факультет соціальної роботи та управління
Центр соціальної реабілітації дітей КМДА
Комісія у справах дітей при КМДА
Кримінальна міліція у справах дітей
Державна пенітенціарна служба України

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕАЛІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА: СУЧАСНІСТЬ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали
Круглого столу
м. Київ, 14 червня 2019 року

м. Житомир
2019

УДК 159.923 (082)

П 86

Затверджено на засіданні лабораторії соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

(протокол №5 від 15 квітня 2019 року)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

(протокол № 6 від 25.04.2019 р.)

П86 Психологічні реалії становлення особистості підлітка: сучасність та перспективи: матеріали круглого столу / за ред. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В.-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019.-95 с.

У збірнику містяться матеріали подані на круглий стіл «Психологічні реалії становлення особистості підлітка: сучасність та перспективи»; теоретико - методологічні підходи дослідження девіантної поведінки в умовах суспільних змін; сучасні проблеми діагностики осіб із девіантною поведінкою; інтеграція наукового та практичного досвіду та надання психологічної допомоги неповнолітнім, що мають труднощі адаптації; запобігання деструктивним формам особистісної взаємодії в процесі ре соціалізації; сучасні підходи до підготовки майбутніх фахівців до роботи з девіантними неповнолітніми.

Усі матеріали подаються в авторській редакції

© Максимова Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В.

ЗМІСТ

Володарська Н.Д. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'Ї ПІДЛІТКА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ	5
Грись А.М. ПРО СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ З СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИМИ НЕПОВНОЛІТНІМИ	11
Гудінова І.Л. РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕРЕБУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В «МОТИВАЦІЙНОМУ» ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРІ	14
Дембицька Н.М. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	21
Зубіашвілі І.К. ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	25
Костенко І.В. ЕФЕКТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА	30
Лавренко О.В. РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН	37
Максим О.В. ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	41
Манілов І.Ф. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ АКЦЕНТУЙОВАНОСТІ ТА СУГЕСТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ	46
Мельничук Т.І. ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА, ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ, ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	52
Раєвська Я.М. МІЖПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ПРИ РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ	55

Рябовол Т. А. ЧИННИКИ НЕДОРОЗВИТКУ ПРОГНОСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ	59
Павлюк М.М. СУЧАСНІ ВИМІРИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	64
Солодчук С. Є. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	70
Улезко І.С. НЕОБХІДНІСТЬ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДРУЖИНАМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	74
Філоненко Л.А. ДИСГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЯК ЧИННИК ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ	79
Щербина-Прилука В. М. ЗНАЧЕННЯ РЕФЛЕКСІЇ В РОЗВИТКУ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ	82
Яворська-Ветрова І.В. РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК РЕСУРС ЇХ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ	89

Володарська Н.Д.
Кандидат психологічних наук, старший науковий
співробітник
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'І ПІДЛІТКА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Актуальність проблеми розробки новітніх технологій психологічної допомоги особистості зростає в сучасних умовах соціальної напруженості. Існуючі технології психологічної допомоги сім'ї підпорядковуються принципу системності, що посилює необхідність дотримання цього в підборі терапевтичних методів. Підлітковий вік потребує особливі умови психологічної підтримки в сімейних стосунках.

Метою нашого дослідження передбачалося проаналізувати особливості технологій психологічної допомоги особистості та її сім'ї за умов соціальної напруженості в рамках гештальт-підходу.

Результати теоретичного аналізу. Вектор психологічної підтримки підлітка спрямовується в напрямку від підтримки сім'ї з боку середовища до спроможності спиратися на самого себе [1]. Якщо особистість перекладає відповідальність за все, що з нею відбувається, на своє оточення, то вона стає безпомічною, безпорадною, неспроможною на будь-які зміни. Якщо члени сім'ї занадто перебільшують значущість власного впливу на оточення, то це породжує почуття самотності, відчуженості, почуття сорому за переривання контакту з іншими. В роботі над подоланням наслідків психотравматизації сім'ї увага спрямовується на відновлення особистого ресурсу кожного її члена. Це, перш за все

– відповідальність як підлітка так і дорослих членів сім'ї. Відповідальність може локалізуватися тільки під час взаємодії у діалозі з іншим. Ресурсними можуть стати прямі прояви почуттів. Особливо такі, як злість, агресія, на які існує заборона на підсвідомому рівні і в реальності. Такі заборони формують у підлітка пасивні форми агресії: газлайтинг, маніпулювання, утримання емоцій, ігнорування, саботування, інші. В діалозі з іншими, за різних обставин, проявляються то ясні і чіткі, то приховані форми емоцій. Іноді ці приховані форми мають сенс в певній життєвій ситуації, як найбільш придатні, адаптивні форми. Активність особистості розглядається як прояв певної дії по відношенню до оточення з метою задоволення власних потреб. Прямий прояв – ясна і чітко спрямована дія, вираз емоцій в якому складає закладене бажання або небажання (хочу, не хочу, люблю, злюсь та інше). Пасивна форма прояву агресії – дія і вираз переживань, непрямих прихованих, але при цьому, спрямованих на задоволення потреб особистості.

Психотерапевтична робота спрямовується також на **виявлення ресурсів сім'ї** особистості. Члени сім'ї усвідомлюють певні можливості самостійного прийняття рішень, умови матеріальної незалежності, побудову нових стосунків з соціальним оточенням. Самостійність в стосунках з найближчим оточенням, допомагає людині налагодити свої стосунки з іншими (змінити дистанційні ставлення один до одного на емоційно теплі, близькі). Змінюючи ставлення один до одного, члени сім'ї задовольняють певні потреби. Людина не може задовольнити відразу усі чи декілька потреб. Існує певна ієрархія потреб. У нормі особистість може задовольнити одну з них, віддавши пріоритет саме їй. Підліток може побудувати ієрархію потреб, вирішуючи яку він хоче задовольнити в даний момент, а яку пізніше. Психологічна

допомога підлітку спрямовується на актуалізацію можливостей реалізації його власних потреб, формування здатності до диференціації та вибору власних потреб, формування ієрархії потреб. Підлітку важко зрозуміти, яку в певній життєвій ситуації потребу він може реалізувати, а реалізація якої може призвести до негативних наслідків.

Порушення ієрархії потреб вважається одним з ведучих проявів неврозу: якщо людина не здатна відчутися свою домінуючу потребу, її поведінка буде дезорганізованою і неефективною [2]. Якщо увага розділена між двома об'єктами інтересу, то людина відчуває розгубленість і тривогу. Якщо дві потреби протилежні, то виникає внутрішній конфлікт. Якщо цей конфлікт постійний і важко вирішується або здається зовсім неможливим до вирішення, то виникає невротичний конфлікт. Реалізація потреб найчастіше пов'язана з конкуренцією в соціальному оточенні, з агресією для створення нового (на зламі старого). Це відбувається і в стосунках з близькими і в соціальному середовищі. В гештальт підході ієрархія потреб розглядається у контексті незавершених гештальтів. Саме порушення ієрархії потреб особистості провокують неврози. У ситуаціях сімейного насилля, морального у тому числі, підліток починає вести себе певним чином. Його люблять в сім'ї лише за певні вчинки («якщо на це заслуговує»), тоді у підлітка формується певний стереотип поведінки. В іншому варіанті переживань, що порушують ієрархію потреб – «заміщу вальна поведінка». Це породжує внутрішньо особистісний конфлікт, коли частка власних потреб особистість не визнає. Найчастіш йдеться про глибоко фрустровані потреби. За допомогою подавлення, витіснення, заперечення особистість запевняє себе, що в неї ця потреба не існує або задовольняється.

Вона підсвідомо відновлює свої незавершені ситуації, і сама того не бажаючи, реалізує потреби дефіциту саме за рахунок тих, з ким «самореалізується». Психологічна допомога спрямовується саме на актуалізацію цих заблокованих потреб підлітка і виявлення ресурсів сім'ї у їх задоволенні. Можливості гештальт підходу спираються на положення «інтенціонального ланцюжка» за Ролло Мей та Бьютдженталь, які пояснюють послідовність переживань та дій особистості, що супроводжують кожну дію, інтенцію до дії від момента її виникнення до переходу у фон події [2]. Інколи ці переживання блокуються і особистість відмовляється від певної дії, що могла б задовольнити потребу. Неусвідомлюване блокування інтенції до дії в гештальт підході означає зрив циклу реалізації потреби за рахунок супротиву. Іntenція розглядається як життєва енергія, потенція, імпульс, життєва сила, що знаходиться поза свідомістю. Першим, що досягає свідомості – це бажання особистості. Вони неспецифічні – це можуть бути марення, мріяння, які не опосередковуються реальністю. Ті бажання, які виявляються більш реалістичними переходять у «хотіння». Вибір одного з них дозволяє визначити напрямок дій, що породжує «наміри». Саме завдяки ним особистість відкидає інші можливості, дії по реалізації намірів і формується попередня дія. При завершенні дії актуалізується одна з можливостей. У процесі реалізації потреб у підлітків формуються певні бажання, почуття, обмірковування дій по задоволенню бажань. Саме бажання являють собою складний афективно-когнітивний комплекс спонукань, емоцій, фантазій, які у підлітків можуть базуватись на різних потребах. Підлітки можуть не усвідомлювати деякі з них, що унеможлиблює їх задоволення, наприклад «хочу злітати у космос». Бажання може містити повинність – «хочу стати...». Досягнуті бажання не завжди приносять вдоволення підлітку. Це стає головним завданням

терапії – прояснити бажання, актуалізувати потребу, яка лежить в основі цього бажання та реалістичність її задоволення.

Сила та напрямок потреб розпізнаються за тими почуттями, які їх супроводжують. Почуття пов'язані з мотивацією, перевагами, виборами та організованою поведінкою. Запам'ятовування, формування образу (формування гештальту) в довгостроковій пам'яті пов'язано з емоціями (С.Гінгер,2002) [3]. Емоції стають важливими в терапевтичній роботі з підлітками (їх проживання, вираз та усвідомлення). Формувати у підлітка здатності розпізнавати власні почуття та почуття іншої людини – найважливіше завдання в сімейній гештальт-терапії. Підліток навчається присвоювати собі власні почуття, хвилювання, переживання, усвідомлювати свої потреби. Новий досвід усвідомлення власних потреб надає можливість підлітку задовольняти їх особисто, а не за рахунок інших людей. Це надає можливість відчути власну силу, можливості само підтримки, відповідальності за своє життя, свої дії та їх наслідки. В оточенні членів сім'ї підліток стає більш сенситивним до них, без марних звинувачень у власних негараздах (як звичного досвіду отримання підтримки в скрутних ситуаціях). Підліток не розпоршує власну увагу, енергію на вирішення складних життєвих ситуацій. Як відмічає Н.Лебева « завдяки гештальт-терапії людина креативно інтегрує конфліктуючі почуття в собі, не використовуючи їх проти власного організму, поляризуючи свою поведінку [4, с.24].

Висновки. Психологічна допомога за допомогою гештальт-терапії спирається на емоції та почуття, як психофізіологічний феномен. Підліток набуває досвід вибору в силі прояву емоцій, тієї чи іншої форми їх прояву, уникнення прояву тих чи інших переживань.

Стратегія терапії – робота на усвідомлення підлітком та іншими членами сім'ї саме причин виникнення тих чи інших змін у стосунках, некомфортних ситуаціях. Умовно роботу з сімейними дисфункціями можна розділити на етапи:

1- інформування про особливості функціонування сім'ї (ролі, правила, комунікації, емоційний зв'язок);

2 - аналіз генограми сім'ї (диференціація "Я", відстеження патернів поведінки, які передаються з покоління у покоління);

3 - інтервенція з метою визначити характер стосунків в сім'ї (за допомогою дошки Геринга, розстановки за допомогою гудзиків, іграшок, сімейні фотографії, анкети сімейні ролі);

4 - встановлення балансу між "брати" і "давати";

5 - брати на себе відповідальності за стосунки в сім'ї та за її межами.

Література:

1. Володарська Н.Д. Технології активізації самодетермінації особистості в кризових ситуаціях / Н.Д. Володарська // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. – Випуск 14.- Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. –с.77-83.

2. Перлз Ф. Эго, голод и агрессия. М.:Смысл, 2000.С.358.

3. Гінгер С. Гештальт: искусство контакта. Новый оптимистический поход к человеческим отношениям. М.:ПЕР СЭ, 2002. С.320.

4. Лебедева Н.М., Иванов Е.А. Путешествие в Гештальт: теория и практика. Спб.:Речь, 2004. – 560 с.

Грись А.М.

доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології соціально
дезадапованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м.Київ, Україна

ПРО СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ З СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИМИ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Вивчення соціальної дезадаптації неповнолітніх сьогодні є одним із пріоритетних завдань як дослідницьких лабораторій, так і окремих індивідуальних досліджень авторів. В рамках виконуваних тем вчені намагаються давати відповіді на практичні запити щодо профілактики та подолання негативних явищ у сучасному суспільстві.

Серед основних психологічних чинників девіантної поведінки серед неповнолітніх є: нормативні та ненормативні кризи, симптомокомплекси якостей: неадекватність самооцінки, емоційна неврівноваженість, підвищена навіюваність, криза ідентичності, неадекватний Образ Я тощо. Перераховані якості у структурі характеру девіанта на сьогодні є об'єктом психологічних інтервенцій у рамках різних напрямків психології: гуманістичного, когнітивно-біхевіорального, психодинамічного та ін.

Водночас, незважаючи на накопичений досвід роботи психологів все ж відмічається неспроможність вирішувати на практиці найбільш гострі проблеми осіб із девіантною поведінкою. Психологи-практики передусім відмічають такі прояви як аутоагресивна поведінка, потужні психологічні захисти, які стають перешкодою на шляху до соціально-психологічної адаптації

особистості у суспільстві та потребують застосування більш глибоких технік психотерапії. Переважно це робота із несвідомою сферою психіки клієнта.

Як теорія, так і психологічна практика сьогодні зорієнтована на психологічні технології в рамках інтегративного підходу, оскільки саме цей підхід здатен забезпечити всесторонні ефекти у процесі особистісних трансформацій девіантів. Реалізація технологій інтегративного типу передбачає і належний рівень професійної підготовки психолога у цьому напрямку. Йдеться про методологічні основи сучасних інтегративних психотехнологій, алгоритму їх побудови, технологій обробки первинних психодіагностичних даних про девіанта.

В основі будь-якої психотехнології – психотехнічна теорія, яка дає відповіді на запитання про цілі, смисли і цінності психологічної практики, межі професійної компетентності психолога, внутрішні механізми психологічного впливу.

Водночас слід зауважити, що сьогодні спостерігається тенденція переважання психологічної практики над психологічною теорією, що має негативні наслідки у напрямку збереження психічного здоров'я та захисту прав клієнтів на ринку психологічних послуг. Ця тенденція зумовлена затребуваністю психолога-практика практично в усіх сферах. Та особливо тривожною є тенденція невідповідності застосування психологічних технік у роботі з дітьми. І насамперед це стосується категорії важких дітей. Бо більшість психологів, як засвідчують результати нашого дослідження, не бажають працювати з цим контингентом через страх емоційного вигорання, розчарування стосовно результативності такої роботи та інші психологічні бар'єри. Тому на жаль у роботі із цими дітьми, і так травмованими працюють психологи, які недостатньо компетентні ані в теоріях особистості, ані в теорії девіацій, що перешкодає

ефективній роботі з соціально дезадаптованими неповнолітніми. Подекуди психологи, які закінчили заочно, або дистанційно факультет психології навіть не можуть визначити, що таке когніції, не кажучи вже про те, як із ними працювати. Та не лише знаннявий компонент готовності є важливим, за бажання його можна поповнити. Психологу перш за все необхідно мати достатньо сформованим мотиваційний компонент готовності до роботи із зазначеним контингентом. Серед мотиваційних спонук найбільш поширеними є альтруїстичні тенденції, допомога дітям стати на вірний шлях у житті.

Окрім окреслених проблемних аспектів стосовно роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми на практиці існують ще й питання пов'язані із міжпрофесійною взаємодією майбутніх фахівців у цьому напрямку: розподіл відповідальності між фахівцями та визначення сфери їх компетенцій у роботі із зазначеною категорією дітей, роль релігійних організацій у процесі ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою. Правові аспекти надання психологічної допомоги дітям, ефективність реалізації пробачієних програм в Україні. Усе це вимагає нових досліджень у напрямку роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

Особливу увагу слід приділити профілактичним заходам, які насамперед передбачають урахування того факту, що одним із провідних сучасних Інститутів соціалізації особистості є інтернет-простір. Саме через гаджети сьогодні в усьому світі намагаються здійснювати профілактику шкідливих звичок серед неповнолітніх та розвивати мотивацію до здорового способу життя.

Просвіта батьків стосовно профілактики девіацій стосується проблем незадовільного піклування про дитину в сім'ї, дефіцит емоційного тепла, підвищеної навіюваності, некритичності сприйняття ЗМІ, нездатності оцінити ступінь небезпеки та розвиток

навичок спротиву насильству, створення умов безпечної поведінки в сім'ї.

Література:

1. Вайнола Р. Х. (2008) Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : [монографія]. Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр. 460 с.
2. Карпенко О.Г. (2014) Теорія і практика професійного становлення соціального працівника : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово». 192 с.
3. Чубук Р. В. (2014) Проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери у вищій школі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, Вип. 115. 256–259.

Гудінова І.Л.
науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м.Київ, Україна

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕРЕБУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В «МОТИВАЦІЙНОМУ» ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРИ

Інтернет простір для сучасної людини став джерелом інформації, платформою для спілкування, психотерапевтичним простором з багатьма іншими функціями які він виконує.

Інтернет спілкування тяжіє до максимального скорочення текстового масиву та більшої смислової насиченості завдяки лаконічності вислову та за допомогою додавання або сполучення з картинкою. Широке використання протонаративів як ціннісно-смислових основ

знаходять своє втілення у таких Інтернет формах, як мотиватори, фіксати та пікати, крилаті вислови, тобто взірцеві тексти.

Така форма запису смислу життєвої події допомагає ліквідувати проблему не розуміння, не вірної інтерпретації сказаного. Таким чином ціннісно-смысловий простір Інтернету концентрується на охопленні смислів, ідеалів, цінностей, цілей, внутрішніх орієнтирів і критеріїв оцінки життєвих позицій. Такі внутрішні смыслові орієнтири сформовані в процесі життєдіяльності людини і викривають особистісне відношення до соціокультурного простору, значимість, переконань та пробуджень вчинків в контексті життєвого шляху та подальшої долі.

Смисли є основними регуляторами і орієнтирами життєдіяльності людини. Смысл життя стає основним критерієм оцінки істинності життєвих подій, задоволенням собою в них. В площині відношень смысл і часопростір та швидкоплинний час ми розуміємо тяжіння людини до облаштованого життєвого простору тут і тепер з використанням влучних смыслових сплетень орієнтирів, які призведуть до реалізації власних ідей, і в подальшому самопроєктування власного життя. Осмыслені події буденні та небуденні, дозволяють вибудовувати особистісний смысловий життєвий простір з його послідовними етапами. Знаходження смислу говорить лише про те, що людина віднайшла певну цілісність, завершеність, а не розрізненість життєвих подій чи життєвих етапів.

Пережиті життєві смисли чи такі, які людина бажає пережити в майбутньому, можуть стати смыслом життя чи смыслом події. Досягнуті життєві смисли завдяки глибоким переживанням соціокультурних цінностей, націлені на майбутнє з перспективною ціллю, яку людина і сама ж оцінює. Осмыслення життєвого факту переживаємість і вживання в подію підсилює відчуття переконливості даних життєвих фактів.

Спираючись на вищезначені теоретичні положення науковців, які проводять дослідження психологічних особливостей самопроєктування особистості в Інтернеті і не тільки, ми провели власне дослідження взявши за основу вплив протонаративних смислів, як ціннісно-смилових основ на створення власних життєвих проєктів.

Нас в експерименті цікавили персональні і групові сторінки на Facebook, які мають за мету позиціювання і використання протонаративів (мотиваторів) Ми моніторили відгуки та обговорення з приводу певних протонаративів на таких групових сторінках як: «Слова не подвластные времени», «Сообщество: меняющие реальность», «Правила жизни», «Фитнес для мозга», «Возвращение к себе, или у тебя все получится», «Мужские мысли», «Дни, Жизнь, Суть», «Крик души - мысли в слух», «Мастера вселенной», «Куда приводят мечты», «Симфония успеха», «Записки успешного человека», «Фиксаты и пиксаты». Відгуки «подобается - ОК» свідчили про схвалення даного смислу, а функція «поділитись» на власну сторінку чи сторінку друга вважалась за привласнення думки для взяття за основу і втілення в життя, чи просто замислитись над чимось. В експерименті взяли участь 46 осіб, які були користувачами цих сторінок, їм було запропоновано відповісти на таке запитання: Чим Вас приваблюють мотиватори та демотиватори? Як Ви вбачаєте їх використання? (допускалось декілька відповідей):

- просто цікавий новий вид інформації – 12 осіб;
- краще розуміти соціокультурний досвід – 45;
- вони мене мотивують до переосмислення власного життя – 34;
- вони мене кардинально змінюють – 36;
- в спілкуванні вдало самопрезентую себе у соціумі - 44;
- отримую «домінантну емоцію» від використання їх – 46;

- ведуть до окультурювання власного досвіду «естетичне чуже як забуте своє» - 28;
- виказують мою зрілість – 34;
- сприяють розсудливому спілкуванню – 41;
- сприяють сенсоутворенню - 40,
- створюють сюжети «нового-майбутнього» більш якіснішого життя – 39;
- вони викликають у мене відповідальність перед самим собою – 38;
- вони переплановують і корегують мої попередні соціальні практики – 36;

Отже, припустимо, що мотиватори, як готові ціннісно-сміслові основи зачіпають саме глибинні загальнолюдські якості і відносини. І тому, дещо змінюється вектори особистісних змін. Людина розуміє, що лише після глибинної переоцінки власних якостей можливе загальноприйнятне соціокультурне облаштування себе в суспільстві. І сумлінний і ретельний перегляд подій минулого з позиції сприйнятих чужих протонаративів свідчить про відсутність ЕГОцентричності та ЕГОспрямованості так, як людина поділяє думку іншого і дослухається до неї, привласнює.

Тут на заваді лише може стати занадто велика кількість сприйнятої протонаративної інформації. Вона не може утримуватись довго в пам'яті. І лише пропустивши окремі через власні сміслові фільтри і використавши їх на практиці, можливо створення особистого стилю власного життя.

З таких міркувань ми запропонували досліджуваним вибрати певну кількість мотиваторів, які у них викликали переживання з минулого, і бажання змінити життя саме на цій ділянці соціокультурних відносин.

Для систематизації і більшої наочності зафіксованих мотиваторів ми запропонували загальновідомий прототип «Дошки бажань» (яку часто використовують люди просто візуалізуючи свої мрії). Ми ж створили дошку-схему і назвали її «Віртуальна матриця особистих прагнень». Це створення нового контексту життя, який визначає нові вектори особистого розвитку і соціокультурного зростання. Запропоновані вектори-сенси розміщувалися навколо власного фото за бажанням «Що треба для досягнення добробуту?», «Моя репутація», «Що допоможе в особистих стосунках з партнером / партнеркою?», «Що збереже здоров'я та гармонію в собі?», «Що допоможе у вихованні дітей?», «Що допоможе добути знання та саморозвиток?», «Моя кар'єра і успіх», «сектор для створення власного вектору».

Учасникам експерименту пропонувалось створити таку віртуальну дошку (в електронному форматі), і в кожний сектор вписати мотиватор, який більше відповідав їхнім прагненням до змін. Також пропонувалось самостійно створити мотиватор (є спеціальні сайти для самостійного створення мотиваторів). Бо саме поєднання візуальної основи і мотиваційного вислову є найбільш інформативним матеріалом для психологічного дослідження. Тут ми враховували і візуальні образи, і колір, і сюжет був для нас матеріалом для інтерпретацій. Пустий сектор дозволяв утворити свій напрямок для самопректування. Також можна було утворювати додаткові клітинки навколо свого фото. Формат листка-файлу обмежував наплив і вибір мотиваторів, тим самим виділяв найголовніше, бажане для досягнення. Якщо людина уже вдало (на її думку) використала мотиватор, то вона знімала його з дошки і переносила до листка-файлу «Скринька здійснень».

Як виявлялось в процесі експерименту кожен обраний мотиватор викликав спомини про життєву історію з минулого, яка

на їх думку була невдала завдяки відсутності «мудрого рішення», «вдало підібраних слів», «недооцінки ситуації, чи невірної її інтерпретації». Учасники експерименту за власним бажанням розповідали попередні історії, самі не помічали, як протонаратив розгортався у повноформатний наратив (події минулих часів), та трансформувався у проектний перспективний план для подальшого особистого духовного зростання. Більшість протонаративів з'являлася в клітинках: «Що треба для досягнення добробуту?», «Моя кар'єра і успіх!», «Що допоможе в особистих стосунках з партнером / партнеркою?». Це свідчить про те, що людина живе в прискореному урбанізованому світі, і ніколи не замислюється, що основою всього є здоров'я і гармонія з собою та надбана репутація. Клітинка «Моє здоров'я і гармонія з собою» заповнювалась останньою, чи взагалі в 21 випадку залишилась порожньою. Також, клітинка «Що допоможе у вихованні дітей?» була заповнена більшою мірою протонаративами з фінансовим акцентом, і картинками що відображали матеріальний добробут дитини.

На початку і при кінці експерименту ми просили людей (які використовують мотиватори) неспішно вибрати будь яке фото з Інтернету, яке найбільше відображає їх відчуття та мотив перебування в віртуальному інформаційному просторі. Таке завдання було надане 20 досліджуваним, які не використовували і не використовують мотиваційну інформацію в Інтернеті. На наше здивування фотографії з обох груп на початку експерименту відображали кам'яні образи, дерев'яні фігурки біля комп'ютера, коло кам'яних людей які стоять під водою спиною один до одного, людина яка іде і розсипається на піщинки, джин в пляшці яка оповита павутинням, людина яка закрила долонями обличчя але все бачить, та ін. Ми припускаємо, що відсутність чіткої мети перебування в Інтернеті призводить до відчуття самотності і

руйнування / марнування свого життя і часу. Після проведеної роботи з «Віртуальною матрицею особистих прагнень» переважна більшість учасників експерименту підбирала образи рослини, яка пробивається скрізь асфальт, рагликів на скейті, яскраві ландшафти, усміхнені люди, природою що оживає, людей які ідуть на зустріч комусь / чомусь.

Підсумовуючи вище сказане, можна сказати наступне, що особистісні проекти не можуть бути в чистому вигляді «корисні» чи «безкорисні», вони не мають чітких підсумкових меж досягнення мети тому, що не мають показника «усталений» чи «мінливий». Використання «протонаративних істин» сприяє духовному зростанню, зануренню і залученню до соціокультурної спадщини. «Духовність є основою будь якого життєвого проекту, робить його соціально значимим, зміцнюючим суспільство та його основи». Саме головне, що ЕГОцентричність майже втрачає свою силу та вплив на особистість, яка використовує протонаративи як сторонню ущільнену ціннісно-смыслову перспективу для особистого зростання.

Тут на нашу думку закінчується територія пасивних споживачів і знімається культурна травма.

Під впливом сприйняття нових смислів

- змінюються риси характеру і психологічні стани
- отримуються нові життєві цінності, з'являється ціннісно-смысловий заряд
- набуваємо життєстійкості
- важливі життєві ситуації до яких хочеться прикласти зусилля для їх змін на краще (стосунки з партнером, що треба для досягнення добробуту, кар'єра, діти).

- все це роблять для «бути привабливим соціально», «переконати когось у своїй правоті», зрідка передбачити конфліктну ситуації.

Література:

1. Гудінова І.Л. Протонаратив як ціннісно-смилова основа самопроєктування в блогосфері. [Електронний ресурс] <http://lib.iitta.gov.ua/10799/1/13.pdf>
2. Гудінова І.Л. Аналіз основних підходів до вивчення віртуальної приватної власності (блогу) [Електронний ресурс] http://eprints.zu.edu.ua/4549/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA_6.pdf#page=51
3. Гудінова І.Л. Блогосфера як засіб актуалізації ресурсів самопроєктування [Електронний ресурс] http://lib.iitta.gov.ua/704560/1/mono16_4_f.pdf

Дембицька Н.М.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
асистент кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м.Київ, Україна

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність дослідження. В умовах глобалізації економічних відносин, віртуалізації власності та інтенсивного розвитку інформаційних технологій актуальною постає проблема новітніх напрямів становлення економічної культури молоді. Слід констатувати відсутність досліджень, присвячених тенденціям розвитку економічної культури учнівської молоді, яка формується

переважно в просторі особистої та сімейної власності. Отже, метою дослідження є аналіз цих тенденцій.

Методика та організація дослідження. Від особливостей сприйняття, оцінювання учнівською молоддю усієї системи відносин власності – як себе та інших суб'єктів власності, так і самих об'єктів привласнення багато в чому залежатиме культура її господарської діяльності в майбутньому, і, відповідно, практикування нею майбутніх відносин власності.

Нами передбачається, що основні тенденції віртуалізації економіки та софтизації власності мають прослідковуватись і у сприйнятті особистої власності ще на етапі дотрудової економічної соціалізації. Про віртуалізацією економіки йдеться [1], коли говоримо про посилення ролі науки як рушійної виробничої сили, про актуалізацію ролі наукоємних галузей у виробництві, про зростання ваги наукової праці та про набуття цифрової форми фінансовим капіталом. У сфері власності це проявляється у розмиванні «речової» природи об'єктів володіння і трансформації їх матеріальної основи в нематеріальну та, відповідно, в актуалізації інтелектуальної власності та зниженні ролі «речових» форм власності. Ринкові маніпуляції з нематеріальною власністю стають набагато прибутковішими, ніж з матеріальними ресурсами. А в перспективі саме власність на немайнові права може стати преважуючою. Усе це свідчить про появу нового чинника змін в ній, а саме – про посилення ролі інтелекту, знань та вискоєфективних технологій – софтизацію основних форм власності, в тому числі – особистої. Отже, слід очікувати, що інтелектуальний чинник (знання, інформація, творчість) має стати, з одного боку, самостійним і важливим елементом господарського розвитку. З іншого боку, слід очікувати і зрушень у структурі основних ефектів, результатів економічної соціалізації молоді – посилення ролі

творчого, інноваційного, інтелектуального потенціалу як основного надбання сучасного суб'єкта економіки і основного його ресурсу. Цікавим є те, чи відображені в економічній свідомості учнівської молоді ці зміни - тих, хто ще не включений безпосередньо у трудові, інвестиційні чи-то, наприклад, податкові відносини в економіці. Але вони вже активно реалізують свою роль споживачів, користувачів фінансових послуг банків (часто користуючись банківськими послугами спритніше за своїх батьків), а їх соціально-психологічні якості вже формуються в системі особистої власності (стосовно «свого» майна, ідей, трудових зусиль тощо), розширюючи особистий досвід оперування належного собі – психологічної основи майбутньої економічної діяльності.

З метою перевірки цього припущення навесні 2018 року нами було проведене опитування учнівської молоді м. Києва та м. Тараща. В опитуванні взяли участь 90 учнів середньої та старшої школи в закладах загальної середньої освіти № 198 м. Києва та м. Таращі Київської області (55 учнів 8-х класів, 35 учнів 10-х класів, середній вік – 15 років). Опитування проводилось за розробленою нами анкетною за типом шкали Лайкерта з метою з'ясування схильності опитуваних до заміни складових особистого простору (особисті речі, наприклад, друковані видання як джерела інформації; особисті взаємини у формі безпосередніх контактів; контактні способи задоволення особистих смаків та відстоювання власних пріоритетів) на їх віртуальні симуляції: реальну книгу на електронне видання, реальне безпосереднє спілкування на опосередковане контактування у віртуальному просторі соціальних мереж чи телефонії, віртуалізацію способів задоволення своїх смаків. Для цього було згенеровано 54 твердження щодо ставлення учнів до предметів особистого користування, до власних способів задоволення смаків тощо. Усі твердження було запропоновано

оцінити за 5–бальною шкалою, де 1 балом виражалась цілковита незгода з даним твердженням, а 5 балів – цілковита згода. Опитування учнів дозволило з'ясувати їх ставлення до особистих речей, знань, способів задоволення потреб. Факторизація оцінок Varimax-обертанням методом головних компонент дала можливість отримати чотири найбільш могутніх фактори (76% загальної дисперсії ознак), завдяки яким можна описати ставлення опитаних учнів до особистої власності. Так, найбільш вираженим (27% дисперсії ознак) виявився біполярний фактор *«Переваги від використання цифрових технологій – труднощі в їх освоєнні»*, утворений переважно оціночними дескрипторами, які стосуються входження цифрових технологій у життя людини, якими не просто оволодівати, але їх застосування змінює стиль життя. Другим за вагою (22%) виявився поведінковий фактор, *«Зручності від володіння софтом»*. Третій (17% загальної дисперсії), біполярний, утворений тими дескрипторами, які, на наш погляд, виражають те, що *сучасні технології спрощують налагодження комунікації, а з іншого – ускладнюють її постійну підтримку і обмін з іншими людьми*. Четвертий фактор (10%) оціночний, пов'язаний з *відчуттям ізольованості, усамітнення, яким чревате введення в життя сучасних технологій*.

Висновки. Підсумовуючи результати представленого дослідження, можемо констатувати, що в економічній свідомості учнів, які досить опосередковано включені у економічні відносини (лише поки що переважно у ролі споживачів), вже на етапі дотрудової соціалізації відображені як основні тенденції, які спостерігаються у відносинах власності, так і більш тонкі зміни в них. Так, учні «схоплюють» взагалі тенденцію до софтизації, оцифровування власності, усвідомлюючи і зручності від володіння

саме таким видом благ, і труднощі, пов'язані з їх освоєнням і використанням.

Література:

1. Дембицька Н.М., Зубіашвілі І.К., Лавренко О.В., Мельничук Т.І. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія / за ред. Н.М. Дембицька. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 346 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712474> (дата звернення: 06.05.2019).

Зубіашвілі І.К.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Девіантна поведінка підлітків не є новою проблемою в психології, але її дослідження стає особливо актуальним у наш час, в період трансформації суспільства. В процесі адаптації у представників соціальних груп виникають різні труднощі, які породжують деформацію міжособистісних взаємин, втрату традицій. Найбільші труднощі в пристосуванні до вимог складного економічного, політичного та духовного життя відчують підлітки. Девіантна поведінка підлітків, є з одного боку, результатом різноспрямованих за змістом і формою процесів, що відбуваються в суспільстві, з іншого боку, тих змін, які відбуваються в середовищі найближчого оточення : в сім'ї, школі. Соціально-психологічний аналіз проблеми підліткової девіації дає змогу

розробити ефективну методику психологічного впливу на дітей, що мають певну схильність до девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Проблема девіантної поведінки вивчається вітчизняними та зарубіжними авторами, але слід зазначити, що підліткова девіація досліджена меншою мірою. Дослідженню девіацій присвячені філософсько-методологічні теорії П. Келлі, Е. Кречмера, Ч. Ламброзо, У. Шелдона; культурологічні теорії А. Міллера, Е. Сатерленда; конфліктологічна теорія О. Тура; соціально-психологічний підхід С. Лінга, Р. Харре; теорії девіантології В. Афанасьєва, Я. Гілінського, Б. Левіна, М. Позднякової. Різні чинники девіантної поведінки вивчали О. Бондарчук, І. Данченко, О. Іваницький, С. Когут; як порушення процесу соціалізації девіантну поведінку розглядали такі вчені, як Б. Алмазов, Б. Бітінас, І. Кон, Н. Максимова, О. Мудрік, І. Невський.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У наукових підходах причинами виникнення девіацій вважаються, передусім, процеси, які відбуваються в суспільстві. Відзначається, що в періоди суспільної кризи, тенденції до порушення соціальних норм посилюються, тому що люди втрачають соціальні орієнтири. Виникають сприятливі умови для породженні аномії.

Подібна ситуація склалася в нашій країні, що пояснює інтерес до більш глибокого вивчення девіантної поведінки як соціально-психологічного явища, а також створення ефективних технологій її профілактики. Особливу тривогу викликає вплив ситуації, що склалася, на підростаюче покоління. В ході спілкування підлітків з тими, хто адаптується до нових умов за допомогою егоїстичних орієнтацій і настанов, демонстрації сили, відбувається навчання та засвоєння негативних зразків форм самоствердження.

Теоретичне осмислення концептуальних підходів до дослідження девіантної поведінки дає змогу авторам зробити

висновок про її багатофакторну обумовленість. Систематизація основних методологічних підходів дозволяє визначити специфіку теорій, що акцентують увагу на соціальних чинниках, детермінуючих девіацій (роль суспільства, культури, соціальних інститутів і груп, суспільних процесів та соціальних взаємодій).

Підлітковий вік є перехідним періодом від дитинства до дорослості. Цей період багатьма авторами трактується як критичний для розвитку особистості. У підлітковий період система ціннісних орієнтацій знаходиться в стадії формування, світоглядні та моральні принципи не стійкі, вчинки нерідко недостатньо контрольовані, малоусвідомлені.

Первинна соціалізація підлітків відбувається в рамках двох основних інститутів – сім'ї та школи, на поведінку підлітка впливають і референтні групи. На розвиток підлітка впливають умови життя сім'ї, поведінка батьків та їх ставлення до дітей, особливості виховання, тип сім'ї, ціннісні орієнтації батьків, рівень їх освіти та ін. Порушення у функціонуванні цих елементів нерідко призводить до девіантної поведінки.

Школа представляє собою інститут соціалізації, мікро модель суспільства, що відтворює систему її соціальних відносин і цінностей. Специфіка контингенту учнів, особливості взаємин з учителями, з однокласниками – все це та інші чинники взаємодіють і впливають на підлітка.

Велику роль у житті підлітка грають однолітки та референтні групи. На думку вчених, люди, які не вміють ладити з однолітками в дитинстві та юнацтві, більш схильні до неврозів, психічних розладів, кримінальної діяльності. Розлад у взаєминах з однолітками веде до різних форм соціальної дезадаптації.

Сім'ї, а також освітні заклади, які не здатні протистояти розповсюдженню асоціальних за змістом орієнтацій та настанов,

починають брати участь у відтворенні негативних форм девіацій, передусім, серед підростаючого покоління.

У науковій літературі пропонуються класифікації девіантної поведінки за різними ознаками: за типом порушення норми (аморальна та протиправна поведінка); за характером норми, що порушується (національні та міжнародні відхилення); за суб'єктом (в залежності від сфер суспільного життя, від соціальної спрямованості, від цінностей та інтересів, що є безпосередніми об'єктами правопорушень або аморальних вчинків); за цільовою спрямованістю (відхилення корисної орієнтації, агресивної орієнтації, відхилення соціально-пасивного типу); за орієнтацією поведінки (на зовнішнє середовище або на самого себе); за динамікою соціальних відхилень (девіантна, кримінальна поведінка); в залежності від комплексу наслідків для людини (деструктивна, недеструктивна поведінка).

Деякі дослідники звертають особливу увагу на класифікацію підліткових девіацій за типом норм, що порушуються. Згідно цієї класифікації, підліткові девіації можна поділити на дві групи – аморальні та протиправні. В першу групу входять ті, що пов'язані з порушенням, передусім, моральних норм і представляють собою відхилення від моральних принципів спілкування. До них відносяться паління, порушення дисципліни, бродяжництво та ін. Порушення цих норм породжують конфліктні відносини індивіда із соціумом на етапі первинної соціалізації.

Друга група підліткових девіацій (протиправні) включає здійснення таких дій, що передбачають кримінальне покарання. До них відносяться хуліганство та злодійство, погроза здоров'ю та життю інших людей. Нерідко перший тип девіацій викликає перехід до дій, які призводять до порушень правових норм. Порушуючи закон, підліток стає ізгоєм для суспільства.

Дослідники виокремлюють основні елементи механізму формування девіантної поведінки підлітків :

- наявність проблемної ситуації, яка характеризується відсутністю у підлітка соціально схвалюваного стереотипу виконання нормативних вимог, що висуваються дорослими, в результаті чого виникає конфлікт;

- розв'язання проблемної ситуації відбувається шляхом домінування настанов, у яких виражається потреба в реалізації спонтанних спонукань, у неконтролюємих діях і часто стає стереотипом асоціальної поведінки.

У результаті виникають насичені негативними емоціями та почуттями дії, які викликають конфлікт з тими людьми та спільнотами, які потребують виконання орієнтацій та настанов на повсякденне життя.

У основі цього механізму лежать як біологічні, так і соціальні чинники. До біологічного чинника можна віднести природні схильності підлітка, спонтанні спонукання, вузькоєгоїстичні інстинкти, неусвідомленість вчинків і дій, які вони здійснюють. До соціальних чинників - середовищні чинники (вплив сім'ї та школи) і виховні зразки, в яких стверджувалася система аморальної поведінки, відсутність навичка самоконтроля.

Девіація підлітків представляє собою результат нездатності привести негативні за змістом прагнення у відповідність до вироблених культурою норм і правил самореалізації та самоствердження особистості в соціумі.

Висновки. Отже, проблема девіантної поведінки підлітків є актуальною для сучасної психологічної науки. Нині особливо потрібні спеціальні програми, що забезпечують ефективну корекцію свідомості та поведінки підлітків, схильних до девіацій.

Потрібні нові методи роботи, які формують орієнтації та настанови, що дозволять учням активно самостверджуватися та протистояти агресивному середовищу.

Слід розглянути питання про більш раннє виявлення чинників девіантної поведінки та впровадження профілактичних заходів на початкових етапах формування особистості.

Перспективним напрямом дослідження є визначення типових форм підліткових девіацій у різних типах шкіл та їх ієрархію.

Костенко І.В.

методист психологічної служби
відділу освіти виконавчого комітету
Канівської міської ради Черкаської області,
Україна

Е ФЕКТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА

Основна функція шкільного психолога - це підготовка дитини до самостійного життя. Звісно ж, в цьому напрямку працює не лише психолог, а й вчителі-предметники та класні керівники, також впливають батьки та інше оточення. Ефективність роботи шкільного психолога визначається насамперед тим, наскільки він забезпечує основні психологічні умови, що сприяють підготовці учнів до дорослого життя. Саме через навчальну діяльність шкільний психолог може сприяти формуванню психологічно зрілої особистості учня, який вмітиме адекватно реагувати на різні життєві ситуації та продуктивно вирішувати власні проблеми. Практичний психолог закладу загальної середньої освіти виступає важливою особою, яка допоможе учню у вирішенні цього завдання. Цю

функцію психолог, зокрема, може реалізувати під час навчальної діяльності (факультативи, гуртки тощо).

Головні завдання та методичні вимоги до навчальної діяльності психолога. Мета психологічного факультативу та гуртка - опанування учнями теоретичних основ психологічної науки, набуття практичних умінь та навичок особистісного розвитку з метою комфортного життя в суспільстві та особистісного професійного самовизначення.

Втілення основних завдань навчальної діяльності практичного психолога в школі включає:

1. Підвищення психологічної культури учнів;
2. Сприяння опануванню учнями психологічними знаннями;
3. Формування у учнів умінь та навичок рефлексії, аналізу поведінки оточуючих людей, розвитку здібностей, конструктивного вирішення конфліктних та проблемних ситуацій;
4. Націлення учнів на постійний особистісний розвиток;
5. Формування уміння активізації знань основ психології при вивченні інших дисциплін;
6. Підготовка учнів до свідомої активної участі в суспільному житті України.

Головне завдання всіх методів роботи психолога з учнями полягає в ефективній взаємодії та отримання практичного досвіду учнем, який допоможе впевненіше йти по життю.

Основні методичні вимоги до навчальної діяльності психологів:

- ознайомлення з сучасною достовірною психологічною інформацією, але обов'язково з висвітленням не лише однієї точки зору, а з розглядом різноманітних поглядів та теорій, з розкриттям дискусійних проблем;
- надання учням інформації стосовно їхніх індивідуальних особливостей, дати можливість їх визначити та зрозуміти;

- стимулювання пізнавального інтересу учнів, розвиток потреби в активному самопізнанні та самовихованні;
- використання засобів та прийомів підвищення пізнавальної активності учнів, широке та творче використання активних методів навчання;
- безумовне виконання вимог педагогічного такту, щира повага до думок (хай ще незрілих і не сформованих) учнів;
- забезпечення високої емоційної насиченості занять;
- створення виключно довірливої атмосфери заняття, забезпечення вільного спілкування учнів з дорослими та один з одним;
- максимальне урахування індивідуальних особливостей та міжособових стосунків учнів;
- активне використання власного життєвого досвіду учнів, їхнього спілкування з близькими людьми, друзями, однокласниками;
- широке використання найкращих творів вітчизняної та світової класичної літератури, сучасних періодичних видань, кіно, радіо, телебачення;
- у разі необхідності проведення консультативної та психокорекційної роботи.

Таким чином, головне завдання роботи практичного психолога з учнями полягає в їхній ефективній взаємодії з метою отримання такого практичного досвіду, який допоможе учням впевненіше самостійно йти по життю. Для цього практичний психолог, насамперед, повинен володіти основними методичними вимогами до власної навчальної діяльності та вміти їх реалізувати на практиці.

Основні якості психолога для ефективної взаємодії з учнями. Психолог в школі буде ефективно здійснювати свою

діяльність якщо володітиме низкою особистісних та професійних рис:

1. Запас теоретичних та практичних знань вікової, педагогічної, соціальної психології тощо;

2. Педагогічна і психологічна спостережливість, здатність доволіно концентрувати і розподіляти увагу; творча спрямованість уяви; логічність мислення, здатність переконувати, чуття нового, гнучкість розуму; культура мовлення, багатство словникового запасу тощо;

3. Здатність свідомо керувати емоціями, регулювати свої дії, поведінку, володіти собою; терплячість, самостійність, рішучість, вимогливість, організованість і дисциплінованість, запобігати власному емоційному вигоранню;

4. Комуникативність; педагогічний оптимізм, гуманність; об'єктивність в оцінюванні учнів і самооцінюванні; схильність до громадської діяльності;

5. Наявність вміння спілкуватися з учнями на «одній мові» (приймати слова учнів, не вживати незрозумілої наукової термінології тощо);

6. Захоплене відношення до психології, не ставитись формально до своєї роботи. Адже часто так трапляється, що людина отримує не бажану професію, а ту, яку хочуть батьки. У такому випадку про любов до професії і відповідальне виконання своїх обов'язків не йдеться мова;

7. Небайдужість до людських проблем. Так як, під час навчальної діяльності психологу часто приходится пропрацьовувати ряд проблем учнів, психолог повинен включатись і допомогти. Головне щоб ця особливість не була травмуючою для самого психолога, щоб він володів навичками проблеми клієнтів залишати на роботі і не переносити їх у своє особисте життя.

Таким чином, вище перераховані якості є важливими у професійній діяльності психолога. Також вважаю, що спеціалісту необхідно постійно дбати про власний професійний саморозвиток, вдосконалювати навички ефективного спілкування і вміння керувати власними емоціями.

Для ефективної професійної діяльності психолога важливими є не тільки теоретичні знання, а й практичні вміння психолога, а також навички до психологічного аналізу та синтезу. Звісно ж, психолог повинен мати фундаментальні психологічні знання, але лише їх недостатньо. Хочеться відмітити, що для продуктивної роботи фахівця необхідне постійне набуття нових знань в галузі психології і в суміжних сферах, що важливо враховуючи особливості XXI століття. Важливо здійснювати індивідуальний підхід до кожної ситуації, відчувати, що саме підходить до конкретного випадку та людини, даючи при цьому можливі варіанти виходу з конкретної ситуації.

Важливо також щоб практичний психолог допомагав учням щодо набуття їх практичних вмінь та навичок. Для цього недостатньо просто давати учням готові знання, а пропонувати їм за допомогою рольових ігор, аналізу ситуацій самим собі давати відповідь на запитання та практично закріплювати певні моделі поведінки. Лише через реальні кроки відбудеться закріплення продуктивних моделей поведінки, які стануть їх власними.

Таким чином, наявність ряду особистісних та професійних рис практичного психолога є неодмінною умовою ефективної навчальної діяльності спеціаліста. Слід прагнути до саморозвитку та самовдосконалення. Адже власне захоплення психологією передається і учням, для яких сам психолог виступає взірцем продуктивного впливу цієї науки на життя людини.

Використання новітніх освітніх технологій під час психологічних занять. Освітні технології в психологічній діяльності — це модель оптимальної спільної діяльності психолога та учня, спрямована на розвиток психологічного потенціалу учня з обов'язковою вимогою - орієнтація на особистість учня.

Під час занять психологічного факультативу чи гуртка використовуються різні новітні освітні технології.

Серед сучасних технологій популярною є технологія інтерактивного навчання. Інтерактивне від англ. взаємний та діяти. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної активності, що має на меті створення комфортних умов, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність. Інтерактивне навчання – це навчання діалогу, під час якого відбувається взаємодія учні-психолог чи учень-учень з метою взаємопорозуміння, спільного розгляду ситуацій, розвитку особистісних якостей учнів. Під час інтерактивного заняття учні зазвичай працюють у парах, закріплюючи теоретичні знання на практиці. Доречними також будуть наступні вправи: «Незакінчене речення», «Мозковий штурм», «Метод акваріуму» тощо. Головне щоб психолог під конкретну тему вмів обрати необхідні вправи та завдання.

Для учнів цікавою також буде освітня технологія самопізнання та саморозвитку. Учні самі обирають комплекс психологічних тестів, які запропоновані психологом для самопізнання. Вони за власним бажанням можуть користуватися Інтернетом. Потім складають карту самопізнання за результатами досліджень. Далі отримують індивідуальні домашні завдання, які розвивають їхні слабкі сторони.

Ефективною є технологія ситуативного моделювання. Суть її полягає в наступному: ставиться на розгляд якась проблема чи

конфліктна ситуація і учні її розігрують за ролями, вирішуючи дану проблемну ситуацію таким чином, як уміють.

Учні самі обирають собі ролі, створюють проблемні ситуації, шукають шляхи їх розв'язання, покладаючи на себе відповідальність за обране рішення.

Небхідними під час психологічних занять є сократівські технології. Використовуючи їх, а саме глибоке розмірковування над певними діями та ситуаціями з різних сторін, учні відповідають на питання : «Чому певні вчинки людей провокують певні дії зі сторони інших?»; «Чому в цій (деякій) ситуації краще діяти так, або інакше?»...Це «Чому?» задається до тих пір, поки ситуація буде розглянута максимально з усіх сторін і будуть віднайдені правильні рішення. За допомогою технології опрацювання дискусійних питань, після програвання ситуацій, учні дискутують про продуктивність і адекватність розв'язання певної ситуацію.

Технологія особистісно орієнтованого навчання полягає в тому, що його центром є особистість дитини, її самобутність, самоцінність. У процесі його спочатку розкривається суб'єктивний досвід кожного, а потім узгоджується зі змістом психології. Метою особистісно орієнтованого навчання є процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її особистості, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні. Організація особистісно орієнтованого психологічного заняття полягає не тільки у створенні психологом творчої атмосфери, а й у постійному залученні суб'єктивного досвіду учнів як досвіду їхньої особистої життєдіяльності. Особистісно орієнтована технологія забезпечує перетворення учня з пасивного спостерігача, який засвоює знання та досвід, на активного співрозмовника та співробітника.

Слід також виділити проектну технологію, яка полягає в підготовці проектів, презентацій, дослідницькій роботі тощо. Дана технологія буде корисною для підвищення психологічної культури учнів.

Таким чином, правильне використання новітніх освітніх технологій під час психологічних занять є також необхідною умовою для ефективної реалізації навчальної діяльності практичного психолога. Важливо щоб психолог умів поєднувати різні сучасні технології під час психологічних занять, застосовувати їх індивідуально до конкретної ситуації та учнів. Таке вміння виробляється лише через практичний досвід використання певних технологій.

Література:

1. Бодалев А.А. Личность в общении. - М.: Педагогика, 1983. - 272 с.
2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психологический справочник, или как обрести уверенность в себе. - М.: Просвещение, 1991.
3. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности.- М.: Политиздат, 1989. - 319с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352с.

Лавренко О.В.

кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Актуальність дослідження. Сучасна доба характеризується ускладненням соціально-економічних умов життя та, як наслідок,

позначається на економічній соціалізації молоді підліткового віку. На етапі становлення нових ринкових та соціальних відносин у суспільстві, розвитку процесів демократизації та гуманізації соціального середовища все більшу роль у поведінці та вчинках людини відіграє духовно-моральний фактор.

Соціально-політичні та економічні події, які в останні роки відбуваються у нашій країні, на думку І.Булах та Ю. Алексєєвої, активно впливають на процес розвитку суспільної свідомості людей у сфері їх духовних і моральних відносин. Помітними стали прояви деформації в системі ціннісних орієнтацій молодого покоління, простежується зниження значущості в життєвому просторі етичних норм і принципів, які врегульовують поведінку. У молоді відмічається посилення егоїстичних тенденцій, низький рівень розвитку моральних цінностей і почуттів, викривлення моральної мотивації. Все це спричиняє у підростаючого покоління, особливо підліткового віку, кризу духовності та зумовлює поширення ненормативних форм поведінки. [1, С. 4].

Постановка проблеми. В цих умовах у дітей підліткового віку йде активно процес економічної соціалізації. Його складовою частиною є економічне самовизначення. Це відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі і сенсу життя, готовності до самостійної економічної діяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і моральних вимог, які ставлять перед ним оточуючі люди та суспільство.

Основним змістом **економічного самовизначення** виступає *пошук оптимальної позиції* в економічних відносинах (обмінних, трудових, майнових і ін.) і *способу існування в сфері цих відносин*. А змістовними результатами економічного самовизначення особистості виступає її ставлення до: а) до економічних благ і до

власності, до джерел матеріальних благ і способів їх придбання; б) до багатства і бідності; в) до видів економічної активності; г) до себе як до суб'єкта економічного простору. Стрижнем економічного самовизначення особистості є її моральність як внутрішній регулятор (*моральнісна позиція економічного самовизначення*).

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На підлітковому етапі економічної соціалізації відбувається переорієнтація молодшої людини на нові форми зв'язку з економічним світом. Носіями нових форм економічної культури стають групи однолітків. Ці форми, з одного боку, мають ознаки конкретно-особистісного, яке існує в безпосередньо контактуючих членах групи, з іншого – узагальнено-соціальні властивості (групові норми і цінності). Це рівень економічної соціалізації, на якому система економіко-культурних формотворень людини існує як групове «ми». Головним у цьому процесі стає усвідомлення своєї належності до покоління з його цінностями, моральними орієнтаціями, а не орієнтація на сімейні традиції. Поступово внаслідок економічного самовизначення підлітком освоюються різні соціальні (економічні) ролі, а саме – найманого працівника, споживача, підприємця, вкладника, платника податків тощо.

В цей період у підлітків починають переважати абстрактні ціннісні поняття та погляди, які домінують у колі однолітків. А цілий ряд суспільних цінностей (допомога, самопожертва) тимчасово втрачають свою значущість. Дуже актуальними для підлітків стають такі цінності, як соціальний статус, авторитет, економічна та світоглядна самостійність, гігієна та зовнішній вигляд.

Сучасні події в нашій країні підносять роль прагматичних досягнень зростаючої особистості та одночасно нівелюють роль її морально-духовних потенціалів. Це сприяє розвитку індиферентного ставлення підлітка до виконання етичних норм і

принципів, які вироблені людством. При цьому помітною стає деформація системи цінностей молодшої особистості, активізуються егоїстичні прагнення в ієрархії цінностей, спостерігається нерозвиненість моральних почуттів, відсутність патернів поведінки, пов'язаних з моральним вибором. Усе це призводить до бездуховності та росту делінквентних форм поведінки серед підростаючого покоління.

Особливо гостро в цей період у підлітка в плані економічного самовизначення постають *питання цивілізованих, суспільно прийнятних способів здобуття матеріальних ресурсів для того, щоб отримати бажане благо*. Поза усіма психологічними ускладненнями підліткового віку, але за низького рівня економічної поінформованості про можливості підзаробити чи отримати благо шляхом обміну, саме в підлітковому віці частішають випадки крадіжництва, вимагання грошей у дітей та однолітків, обману і шахрайства. У цьому контексті соціалізуюча роль сім'ї та школи неабияка. Особливо важливою є психопрофілактична робота серед підлітків щодо запобігання проявам ризикованих форм економічної поведінки: інформування про її наслідки, ознайомлення батьків і самих дітей з причинами такої поведінки, їх ознаками, ознайомлення з *правилами* і послідовністю конкретних дій і мотивування до *законних і суспільно прийнятних способів отримання благ*, розвиток критичного мислення для запобігання маніпулятивному зовнішньому рекламному впливові, з розрахунком на швидке збагачення, нехтуючи моральним фактором.

Висновки. Отже, внаслідок економічного самовизначення підліток поступово стає самооцінювальним, саморегульованим суб'єктом, готовим функціонувати в системі суспільних відносин, який усвідомлює: А) хто він такий (свої особистісні і фізичні

властивості); Б) чого він хоче (цілі, життєві плани, ідеали); В) що він може (свої можливості, нахили, здібності); Г) чого від нього очікує учнівський колектив, суспільство.

Література:

1. Булах І.С., Алексєєва Ю.А. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності: навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. 223 с.

Максим О.В.

науковий співробітник лабораторії соціально
дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У світі не існує такого суспільства, в якому б всі його члени дотримувались загальноприйнятих нормативних вимог. Не становить виключення й Україна, в якій продовжують відбуватися соціально-економічні, політичні, соціально-культурні трансформаційні процеси, що охопили усі сфери життєдіяльності людини. Зміни проникли у свідомість кожної людини, у її побут та повсякденне життя, впливаючи при цьому на систему ціннісних орієнтацій особистості. Соціальна дезорганізація є невід'ємною частиною процесу соціальних змін. Молодь є чутливим індикатором соціальних зрушень. Вона гостро реагує на економічну нестабільність, крах ідеалів, девальвацію цінностей. Серед найважливіших елементів соціального середовища, що впливають на особу, слід назвати суспільні відносини як соціальні взаємозв'язки, інтереси учасників суспільних відносин як

суб'єктивне віддзеркалення останніх, і, нарешті, соціальні норми (а також індивідуальні управлінські акти) як такі, що відображають соціальні інтереси моделі суспільних відносин у вигляді певних правил поведінки. Серед основних детермінант, що безпосередньо впливають на поведінку, слід назвати спосіб життя індивіда, його інтереси, установки, а також конкретну життєву ситуацію, що містить певні об'єктивні можливості і «сигнали» до того або іншого варіанту поведінки, — і все це відтворюється в системі ціннісних орієнтацій особистості.

Як і будь-яке соціальне явище, девіантна поведінка молоді не може бути пояснена «сама з себе» а лише з позиції соціального цілого – суспільства, вихідним елементом якого є особистість з її системою ціннісних орієнтацій, в якій закріплюється її життєвий досвід, сукупність прагнень та переживань; саме система ціннісних орієнтацій особистості виражає неповторність, своєрідність та унікальність поведінки кожного з нас.

Ціннісні орієнтації становлять складний соціально - психологічний феномен, який визначає спрямованість і зміст активності особистості. Також вони, як зазначає Л. Чаговець, є складовою частиною системи відносин особистості яка зумовлює загальний підхід людини до світу, до самої себе, надаючи при цьому спрямування та значення особистісним позиціям, поведінці та вчинкам. Саме ціннісні орієнтації виступають як ланцюг, що пов'язує різні підходи до системи знань про поведінку людини, як категорія, з якою співвідносяться різні поняття, необхідні сучасній психології при вивченні механізмів регуляції поведінки. У ряді досліджень відмічається, що підлітковий вік є сенситивним для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів, їх відношень з довкіллям. Саме у цьому віковому періоді

«закладається здатність об'єктивної оцінки самого себе і довкілля, що найбільше впливає на становлення закономірностей, які згодом вказуватимуть на позицію у житті вже дорослої людини». Адже підлітковий вік є тим періодом життя, коли індивід стає готовим не стільки до самовизначення, скільки до життя як суб'єкт власної діяльності. У дослідженні Л.Коберник зазначається, що ціннісні орієнтації є чинником виникнення та подолання конфліктних форм поведінки підлітків. Дослідниця зазначає, що невідповідність між бажаними та наявними цінностями призводять до внутрішнього конфлікту особистості, що ззовні проявляється у деструктивній та асоціальній поведінці. За роки незалежності України відбулася значна трансформація системи цінностей молоді, так серед них переважають матеріальні цінності, які дозволяють забезпечити особистісні ціннісні орієнтації, а не духовні. Такі цінності як безкорисливе милосердя та допомога іншим знаходяться на останньому місці [3]. Система особистісних цінностей формується під впливом суспільних. Так, В.Ядов розробив диспозиційну концепцію регуляції соціальної поведінки особистості. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що людина має складну систему різних диспозиційних утворень, які організовані ієрархічно і регулюють її поведінку і діяльність. Кожен рівень цієї системи містить три компоненти: потребу, яка класифікується з точки зору включення індивіда в різні сфери соціальної діяльності; ситуації, в яких діє індивід і які пов'язані з певними потребами; диспозиційне утворення, що регулює поведінку і діяльність індивіда.

Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань. Кожна із цінностей є значущою не тільки в зв'язку з іншими, але і сама по собі, як

самоцінність. У випадку, коли особистість віддає перевагу тим чи іншим цілям, вважаючи їх на цей момент більш важливими, не можна говорити, що вона відмовляється від решти. У ролі цінностей можуть виступати предмети навколишньої дійсності, природні та суспільні явища, продукти діяльності й виробництва, матеріальні і духовні блага, соціальні й історичні події, суспільні процеси, фундаментальні поняття, моральні норми, закони, принципи, ідеї тощо. Особистість аналізує їх, критично оцінює, сприймає як позитивні чи негативні для себе, корисні чи ні, як такі, що задовольнятимуть чи не задовольнятимуть конкретні потреби. Якщо в них можуть бути реалізовані ці потреби, вони виступають для людини життєво значущими, тобто набувають властивостей цінностей.

В.А. Роменець, Т.Е. Резнік, Ю.М. Резнік розглядають ціннісні орієнтації в контексті поняття «життєві стратегії особистості». Згідно з їхньою думкою, стратегії входять в систему орієнтування разом з системами вольового рішення, мотивації, контролю, а система ж орієнтування, в свою чергу, виконує функцію рефлексії життя відносно його смислу, цінностей, норм. Поняття «життєвих стратегій» включає такі феномени як: 1) спосіб життя, який включений в систему орієнтування за допомогою механізмів сприймання та інтуїції і характеризує емоційну сторону людського життя; 2) смисл життя - цілісне уявлення про фундаментальні підстави життя; 3) життєві цінності виступають як система ідей і переконань особистості відносно повноцінного життя, яка сформувалась під впливом культурних традицій, зразків та ідеалів; 4) життєві норми – вимоги до змісту і якості життя, а також стандарти оцінки життєвих подій.

З проблемою вищих цінностей, передусім, із смислом життя, пов'язана і проблема «екзистенційного вакууму». У ньому опиняється людина, яка загубилась у цінностях, або не знайшла їх.

Цей стан широко розповсюджений у наш час. Екзистенційний вакуум, який пов'язаний із втратою смислоутворювальних цінностей, із недостатністю смислу життя, має значний негативний вплив на якість соціалізації особистості і часто веде до розвитку неврозів, пияцтва, наркоманії, суїциду, антисоціальної дії. Вірним є те, що втрата цінностей веде до втечі від дійсності. Водночас «Якщо не хочеш втікати від дійсності, потрібно знайти в ній людські цінності» (А. Камю) [3, с. 67].

Ціннісні орієнтації в нормативно-ролевій структурі поведінки людей містять як оперативні, нестійкі елементи, так і культурогенні, глибоко вкорінені стереотипи. Завдяки тому значенню, яке набуває цінність, вона завжди пов'язана з діяльністю членів соціальної групи.

Вивчення особливостей аномативних проявів у формах девіантної поведінки молоді необхідно тому, що саме вони стають основним репрезентатором змін ціннісних орієнтацій особистості. Серед негативних форм девіантної поведінки виокремлено групу, яка тісно пов'язана з делінквентністю. Такі прояви девіантної поведінки, як пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, а також брехня, стокерство, хуліганство, вандалізм, пристрасть до азартних ігор.

Мода – величезний за можливостями впливу на ціннісні орієнтації пласт сучасної молодіжної субкультури — сьогодні диктує вельми лояльне, а деколи навіть відкрито позитивне відношення до наркотиків. Популярний сам стиль такої поведінки, який активно тиражується і пропагується через найбільш дієві канали впливу на молоде покоління – естраду, рекламу, кіно, вислови молодіжних кумирів (діджеїв, музикантів, співаків, ведучих, акторів тощо).

Поведінкові відхилення в молодіжному середовищі стають ціннісною моделлю поведінки, стандартом, відбувається заміна традиційних ціннісних понять на викривлені або прямо протилежні,

а іноді і повне відторгнення ціннісних суспільних моделей. Молодіжні девіації виступають як показник дезадаптації молодого покоління, індикатор дезорганізації суспільства в цілому, ціннісного розколу соціального простору.

Література:

1. Долинська Л.В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: навч. посіб. / Л.В. Долинська, Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. – 124 с.
2. Лисак І.М. Експлікація поняття цінність / І. М. Лисак // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Наукові дослідження – теорія та експеримент 2005». – Полтава. – Т.14. –2005. – С.46 – 48.
3. Целякова О.М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / О.М. Целякова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – Режим доступу : http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_38_22.pdf.

Манілов І.Ф.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ АКЦЕНТУЙОВАНОСТІ ТА СУГЕСТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Допомога соціально дезадаптованим неповнолітнім залишається одним із пріоритетних напрямків діяльності вітчизняної соціально-психологічної служби. У підлітковому віці

прояви дезадаптивної поведінки стають більш помітними і набувають, іноді, небезпечних форм. Виникає реальна загроза здоров'ю і життю як самої дитини, так і людей, що її оточують. За цих обставин, вкрай важливим стає всебічне дослідження феномену соціальної дезадаптації. Вельми актуальним є визначення психологічних механізмів її виникнення, а також розробка ефективних методів подолання цього небажаного соціального явища. Аналіз фахових публікацій, а також наші попередні дослідження дають змогу стверджувати, що формування соціальної дезадаптації у значній мірі пов'язано з феноменом сугестії (навіювання). Підліток стає дезадаптованим, якщо не засвоює належним чином позитивного соціального досвіду, та не здатен гнучко адаптуватися в соціальному середовищі [2]. В свою чергу, сугестія тісно пов'язана з індивідуальною сприйнятливістю до неї суб'єкта – сугестивністю (навіюваністю). Слід зауважити, що сугестивність є поліфакторним феноменом, який залежить від багатьох чинників і не піддається редукції до певної ізольованої психологічної характеристики індивіда або ситуації комунікації. Різноманітність прояву сугестивності не дає можливості сформулювати універсальну дефініцію для цього феномену. Ми розглядаємо навіюваність як адаптивну форму реагування індивіда через мимовільне, некритичне, у переважній більшості неусвідомлене сприйняття сугестивної інформації в умовах суб'єктивної невизначеності певної конкретної ситуації [1].

При вивченні навіюваності соціально дезадаптованих підлітків значний практичний інтерес викликає співвідношення даного феномену з акцентуаціями характеру. Як відомо, акцентуації представляють собою граничні варіанти норми. При несприятливому розвитку ситуації, цілком можливе формування патологічного характеру, який суттєво перешкоджає адаптації

дитини. При роботі з дезадаптованими підлітками-акцентуантами, ще залишається реальна можливість впливати на них, зокрема методами Мультиmodalної сугестивної психотерапії [3]. Поінформованість щодо співвідношення сугестивності з акцентуаціями характеру дає змогу підвищити ефективність психокорекційного впливу. Все це обумовлює актуальність експериментальних досліджень у даному напрямку.

В попередніх наших дослідженнях припущення про прямий лінійний взаємозв'язок між сугестивністю і певним типом акцентуації не підтвердилося. Лише підлітки, що схильні до екзальтації, показали підвищену сприйнятливості до гетерогенного сугестивного впливу. На рівні тенденції було виявлено деяке зростання показників акцентуацій за шкалами демонстративності, ригідності і збудливості у підлітків з підвищеною сугестивністю. Однак, дані показники не досягли статистично значущого рівня. Було також встановлено, що у підлітків-акцентуантів, в порівнянні з підлітками групи-норми, частіше зустрічаються аномальні показники навіюваності, тобто дуже великі або низькі. Для визначення особливостей навіюваності саме дезадаптованих підлітків, було проведено додаткові експериментально-психологічні дослідження з метою визначити особливості співвідношення між показниками сугестивності і акцентуації у соціально дезадаптованих підлітків. В задачі дослідження входило: розробити комплекс тест-проб на навіюваність, які б охоплювали основні сенсорні канали (зоровий, нюховий, слуховий, шкірний, рухово-кінестетичний); визначити кількісні показники навіюваності та акцентуованості соціально дезадаптованих підлітків та порівняти з аналогічними показниками їх соціально адаптованих однолітків; визначити особливості взаємозв'язку між показниками навіюваності і акцентуації у соціально дезадаптованих підлітків. Дослідження

проводили з підлітками віком від 12 до 16 років і загальною чисельністю 120 осіб.

Групу соціально дезадаптованих неповнолітніх було сформовано за допомогою експертів (психологів та соціальних працівників). До групи соціально дезадаптованих увійшли підлітки з безвідповідальним ставленням до навчання, які систематично порушували дисципліну, нехтували нормами моралі. Типовим для них є неадекватне відношення до педагогічних впливів, систематичні прогули шкільних занять, втечі з дому, використання нецензурної лексики. Частина підлітків знаходиться на обліку інспекції у справах неповнолітніх у зв'язку з періодичним вживанням психотропних речовин, а також кримінальною діяльністю (хуліганство, крадіжки і т.п.). Характерним для означеної групи підлітків є слабкий розвиток самоконтролю, емоційна неврівноваженість і конфліктність. До групи соціально адаптованих було відібрано підлітків, поведінка яких (у школі і поза школою) відповідала загальноприйнятим соціальним нормам.

Для оцінки рівня сугестивності підлітків було використано чотирнадцять тест-проб, які охоплюють основні сенсорні канали: *зоровий* (пошук зображення на чистому аркуші паперу; показ зображення з поясненням, що суперечить змісту; тест-проба з відрізками (І.Е. Шварц)), *слуховий* (встановлення джерела неіснуючого звуку; навіювання звуку, що йде із «спеціального пристрою»), *нюховий* (визначення запаху в чистих склянках; навіювання неіснуючого запаху; навіювання неприємного запаху), *шкірний* (навіювання відчуття тепла в животі; навіювання, що одна з двох склянок більш тепліша при фактично однаковій температурі; навіювання різної м'якості однакових предметів), *рухово-кінестетичний* (навіювання неможливості розірвати зчеплені пальці; навіювання тяжіння в руці; тест хитання).

Показники акцентуованості підлітків визначались за допомогою модифікованого варіанту Патохарактерологічного діагностичного опитувальника А.Е. Личко для ідентифікації типів акцентуацій характеру (МПДО). Загалом, було проведено кількісну оцінку по десяти шкалам, у відповідності з певним типом акцентуації характеру: гіпертимний (Г), циклоїдний (Ц), лабільний (Л), астено-невротичний (А), сенситивний (С), тривожно-педантичний (Т), інтровертований (І), збудливий (З), демонстративний (Д), нестійкий (Н). Ступінь взаємозв'язку між показниками навіюваності і акцентуованості оцінювали за допомогою коефіцієнта кореляції Браве-Пірсона.

За результатами дослідження було зроблено наступні висновки: Сприйнятливість до гетерогенного сугестивного впливу соціально дезадаптованих і соціально адаптованих підлітків кількісно та якісно відрізняється. При зростанні рівня акцентуованості соціально дезадаптованих підлітків спостерігається тенденція до зменшення показників їхньої навіюваності. В групі соціально дезадаптованих підлітків виявлено обернено пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями; навіюваністю нюхової сенсорної модальності і лабільною акцентуацією; навіюваністю слухової сенсорної модальності та лабільною і інтровертованою акцентуаціями. Прямо пропорційний кореляційний зв'язок в групі дезадаптованих спостерігається між навіюваністю шкірної сенсорної модальності і демонстративною акцентуацією. В групі соціально адаптованих підлітків виявлено прямо пропорційний кореляційний зв'язок між: загальним показником навіюваності та циклоїдним типом акцентуації; навіюваністю нюхової сенсорної модальності і циклоїдною акцентуацією; навіюваністю зорової сенсорної модальності і лабільною акцентуацією.

При визначенні рівня навіюваності, як соціально дезадаптованих, так і соціально адаптованих підлітків необхідно враховувати сенсорну модальність тест-проб на сугестивність. Відмінності в сприйнятливості до навіювального впливу між соціально дезадаптованими і соціально адаптованими підлітками можна використовувати як діагностичний критерій при визначенні глибини соціальної дезадаптації. Аномально низьку або аномально високу чутливість до гетерогенного навіювання слід розглядати як прогностично несприятливу ознаку поглиблення соціальної дезадаптації.

Література

1. Манілов І.Ф. Сугестивність: деякі зауваження до дефініції // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Любіть Україну, 1999. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 47-49.
2. Манілов І.Ф. Комплексна сугестивна психокорекція девіантної поведінки юнаків та підлітків / І.Ф. Манілов // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2015. – Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Випуск 13. – С. 105-116.
3. Манилов И.Ф. Мультиmodalная суггестивная психотерапия: исходные положения и принципы работы [Электронный ресурс] / И.Ф. Манилов // Психологічний часопис: збірник наукових праць. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. – № 1. – Том. 21. – С. 165-179 – Режим доступу: <http://www.apsjournal.com/index.php/psyjournal/article/view/491/310>

Мельничук Т.І.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА, ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ, ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Актуальність дослідження. Перехід України до ринкових відносин розкриває свободу особистості, сприяє реалізації її соціальних, економічних і духовних інтересів, виступає одночасно і в якості основи для зростання національного багатства, формування нової економічної культури у молоді. Тому актуальність вивчення проблеми становлення економічної культури, молоді та зокрема і молоді сім'ї пов'язане передусім з тим, що молодь є економічним і соціокультурним явищем. Особливість становища молодих людей у суспільстві полягає і в тому, що, з одного боку, вони входять у той соціальний простір, який було організовано незалежно від них попередніми поколіннями, з іншого боку, молодь може змінити та перебудувати відповідні соціальні структури отримавши відповідні знання. Проблеми молоді, її освіти, виховання, соціального, становлення, участі у суспільному, економічному житті перебувають у центрі уваги і на межі різних наук.

Мета дослідження здійснити аналіз та розкрити особливості становлення економічної культури молоді, як об'єкта соціалізації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Соціально-економічні зміни, розбудова соціально-орієнтованої економіки поставили перед українським суспільством завдання

сформувати ринкову економічну культуру молоді, яка б сприяла здійсненню нею ефективної економічної діяльності й уможлиблювала б оцінювання даної діяльності з позиції не лише економічної доцільності, але й соціальної спрямованості, моральної цінності та соціалізації української молоді у суспільстві з ринковими відносинами.

Основний поштовх для розвитку психологічної концепції економічної соціалізації отримали завдяки дослідженням зарубіжних (Г. Беккер, І. Бентам, Л. Вальрас, Т. Веблен, У. Джевонс, Дж. Катона, Дж. Кейнс, К. Маркс, Г. Мюнстерберг, В. Парето, А. Сміт, Дж. Стиглер, Г. Тард та ін..) і вітчизняних (В. Москаленко, В. Радаєв, В. Автономов, І. Зубіашвілі, О.Лавренко, та ін.). Проблеми ринкової економічної культури, мислення і свідомості, економічної просвіти знаходять відображення в працях українських соціологів В. Пилипенка, І. Бекешкіної, Є. Головахи, С. Макеєва, В. Лагутіна; сутність економічної культури, її місце в системі загальної культури досліджували В.Приходько., Т.Сур'як, З.Антонова, та інші. Г. Хофстед ранжував економічні культури за величиною впливу їх на економічну соціалізацію. Він та його послідовники розглядають культури як на макро-(країн), так і на мікрорівнях (організацій). На основі аналізу зазначених показників було побудовано відому «матрицю культур», яку використовують практично всі вітчизняні спеціалісти з міжкультурного менеджменту в сфері економічного впливу [9]. Сьогодні також і привертає увагу активізація розвитку різних напрямів фундаментальних та прикладних психологічних розробок з питань економічної культури при соціалізації: вивчаються методологічні засади становлення економічної психології особистості та розвитку економічної культури (І. Андреева, О. Бондарчук, О. Данчева, О. Дейнека, А.

Журавльов, Л. Карамушка, А. Кітов, В. Ложкін, С. Максименко, В. Москаленко, В. Панок, В. Спасенніков, Ю. Швалб та ін..)

Також, З.Антонова, у своїх дослідженнях доводила, що економічна соціалізація особистості визначається як процес входження особистості в систему економічних відносин суспільства завдяки інтеріоризації економічних цінностей суспільства, апробації їх в інтерсуб'єктивному просторі взаємин з іншими суб'єктами економічних відносин. Наслідком цього є соціально-економічні властивості особистості, що характеризують її як суб'єкта економічної діяльності.

Отже, сучасна економічна свідомість та економічна культура молоді формується внаслідок складної і суперечливої взаємодії різноманітних чинників, зокрема, особливості сімейного виховання, традиції оточення, впливу соціального середовища, засобів масової комунікації, життєвого досвіду, рівня освіти. Результати такої взаємодії визначають практичну поведінку молодого людини в економічній сфері і формують економічну культуру. Сьогодні не є можливим сформувати економічну культуру молоді, якщо вона не озброєна важливими економічними знаннями.

Як свідчать аналіз результатів дослідження, економічна культура молоді перебуває в стадії нерівномірного формування. Серед різних складових економічної культури найвище можна оцінити економічну обізнаність і професіоналізм молоді, найнижче – дотримання норм права і законів.

Висновки і перспектива подальшого дослідження зазначеної теми є очевидною, тому і є необхідність зосередження уваги науковців на процесах більш ранньої економічної соціалізації дітей, що сприяло б засвоєнню ними системи морально-етичних цінностей, знань і норм суспільного досвіду, соціальних якостей, рис і ролей особистості та заклало б основу розвитку економічної культури

до їх дорослішання. Необхідно поглибити уточнення методологічних засад, з'ясувати особливості трансформації та динаміку розвитку економічної культури молоді за умов становлення ринкових відносин у державі.

Література

1.Зубіашвілі І. К., Мельничук Т. І. Психологічні особливості монетарної культури сучасної сім'ї. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018, 1 (25). С.135-139. URL:

<https://farplss.org/index.php/journal/issue/view/23> (дата звернення:

23.04.2019)

- 2.Москаленко В.В. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / заг. ред. В. В. Москаленко. Київ, 2008. 336 с.
- 3.Hodgson G. M. Darwinism in Economics: From Analogy to Ontology. *Journal of Evolutionary Economics*. 2002. Vol. 12. Issue 3. 7.
- 4.Hofstede G. Managing Differences in the Multicultural Organization. *Organizational Psychology* / Ed. by Kolb D. N.J.: Prentice Hall, Inc. 1984. PP. 309 – 331

Раєвська Я.М.

кандидат психологічних наук,
ст. викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнко,
докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

МІЖПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ПРИ РОБОТІ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

В умовах сьогодення комплексність та складність проблем цільових груп дітей і молоді потребує осмислення сучасною наукою змістом професійної діяльності проблеми соціально-психологічної та педагогічної підтримки в межах міжпрофесійної взаємодії,

оскільки в ній визначаються ознаки, характерні для різних галузей наукового знання: філософії, психології, соціології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціальної роботи. Вона не тільки знаходить відображення у підтримці тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, а й спрямована на розкриття особистісного потенціалу дітей, молоді, педагогів, батьків. Налагодження системи соціально-психологічної та педагогічної підтримки передбачає:

- ✓ чітке уявлення про цільові групи (їхні особливості і потреби), а також цілі і завдання їх соціально-психологічної та педагогічної підтримки;

- ✓ розвиток гуманістичної свідомості, соціальної активності, соціальної рефлексії, небайдужого ставлення до потреб тих, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях, здатності до критичного осмислення результатів діяльності, усвідомлення персональної відповідальності за її результати;

- ✓ сприяння у збагаченні соціального досвіду особистості щодо діяльності і поведінки у різних соціальних ситуаціях та з різними цільовими групами, налагодження конструктивної соціальної взаємодії між суб'єктами соціально-психологічної та педагогічної підтримки;

- ✓ залучення тих, кому надається соціально-психологічна та педагогічна підтримка, у різні види соціально-ціннісної діяльності;

- ✓ творчий підхід до вибору форм і методів соціально-психологічної та педагогічної підтримки.

В основу здійснення соціально-психологічної та педагогічної підтримки покладається норма соціальної відповідальності. За особливостями здійснення соціально-психологічна та педагогічна підтримка являє собою процес суб'єкт-суб'єктної і полісуб'єктної взаємодії, спрямований на створення умов подолання життєвих труднощів, розв'язання ситуацій

соціального вибору і самовизначення. Її процесуальність відображена у таких механізмах: участі, стимулювання, взаємодії, вдосконалення.

У структурі міжпрофесійної взаємодії фахівців соціальної сфери при роботі з дітьми та молоддю зміст визначених компонентів передбачає таке наповнення:

✓ юридичний – знання чинного законодавства, дотримання прав дитини, професійної етики; інформування дітей, молоді і батьків про їхні права і обов'язки; представлення інтересів дитини та захист її прав у судових органах;

✓ інтерактивно-комунікативний – налагодження соціальних комунікацій, партнерства між суб'єктами соціально-психологічної та педагогічної підтримки, використання інтерактивних методів роботи, виконання ролі фасилітатора та посередника у вирішенні конкретних проблем дітей та молоді;

✓ діагностичний – добір методик діагностики і самодіагностики; вивчення актуальних проблем та потреб дітей і молоді, визначення їх складності, з'ясування статусу у малій групі, умов перебування у найближчому середовищі; виявлення ціннісних орієнтацій, інтересів, мотивації вчинків і поведінки, потреби у виді соціально-психологічної та педагогічної підтримки;

✓ аналітичний – розробка умов оптимізації та програм розвитку, технологій соціально-психологічної та педагогічної підтримки, створення команди та міжпрофесійна взаємодія фахівців для їх упровадження (при потребі) і моніторингу ефективності; оцінка фахівцем соціальної сфери власної компетентності з розв'язання проблеми та її підвищення у процесі самоосвіти і післядипломної освіти;

✓ етичний – розвиток гуманної свідомості, емпатії, толерантності, готовності прийти на допомогу з метою морального і

духовного розвитку тих, кому надається соціально-психологічна та педагогічна підтримка, формування у них громадянської позиції та відповідальності за спосіб свого життя; передбачає: згоду дитини на допомогу (добровільність); розуміння фахівцем індивідуальних особливостей розвитку та актуальних потреб дитини; врахування потенційних можливостей дитини і віру в свої здібності; підтримку самостійності дитини у подоланні перешкод; узгоджену взаємодію та співпрацю всіх суб'єктів соціально-психологічної та педагогічної підтримки.

✓ діяльнісний – передбачає безпосередню міжпрофесійну взаємодію фахівців, що працюють в освітніх закладах, соціальних службах і центрах, у дитячих об'єднаннях та в неурядових організаціях щодо реалізації розроблених умов і технологій соціально-психологічної та педагогічної підтримки вразливих категорій дітей, та молоді, адекватної до їхніх проблем і потреб; залучення до пізнавальної, творчої діяльності, у процес самопомоги.

✓ рефлексивний – спільне обговорення успіхів і невдач на кожному з етапів при роботі з дітьми та молоддю; осмислення нового досвіду життєдіяльності.

Таким чином, налагоджена система соціально-психологічної та педагогічної підтримки відображає процес нелінійної, суб'єкт-суб'єктної динамічної міжпрофесійної взаємодії.

Література:

1. Вайнола Р. Х. (2008) Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : [монографія]. Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр. 460 с.

2. Карпенко О.Г. (2014) Теорія і практика професійного становлення соціального працівника : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово». 192 с.

3. Чубук Р. В. (2014) Проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери у вищій школі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, Вип. 115. 256–259.

Рябовол Т. А.

старший науковий співробітник лабораторії
психології дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ЧИННИКИ НЕДОРОЗВИТКУ ПРОГНОСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ

В процесі гуманізації суспільства масові стереотипи поволі змінюються, поступово виникає інший погляд на людину, як на суб'єкта взаємодії, визнання того, що будь-які соціальні інститути створюються саме заради неї. Ефективність їх діяльності залежить від можливості індивіда бути прийнятним, почуватися повноцінним, мати шанс для особистісного розвитку. Це стосується кожного, так наступним кроком у поступі від тоталітарного суспільства в напрямку гуманного, з нашого погляду, є зростання людяності у ставленні до дітей-правопорушників. Адже саме неприйняття їх соціумом, байдужість до базових потреб у край важливий для розвитку особистості період і призвели до вибору ними антисоціальної спрямованості та поведінки. Такий спосіб

перевиховання дасть можливість багатьом з них переосмислити скоєне та виправитись.

Запобігання рецидивам злочинів та пристосування індивіда до нового життя шляхом засвоєння нових правил, норм та цінностей в контексті ресоціалізації тісно пов'язане з когнітивною сферою, зокрема, і з функцією прогнозу. В системі ресоціалізації засвоєння підлітками нових норм і правил відбувається в процесі життя та взаємодії з іншими людьми. Розуміння інших, їхніх цілей, намірів потреб та інтересів необхідне для того, щоб мати можливість спланувати власну поведінку та передбачити її наслідки. Усвідомлення власних емоцій, намірів, потреб, можливостей та інтересів – основа для визначення своїх перспектив, цілей, планування діяльності та поведінки а також прогнозу її наслідків. Реакції інших людей стають певним позитивним або негативним підкріпленням дій та намірів індивіда, усвідомлення власних реакцій – психічним ресурсом для руху в напрямку соціальної адаптації, формування необхідних для цього умінь та навичок та подальшого розвитку особистості.

Доволі часто функція прогнозу є недорозвиненою у підлітків-девіантів через ушкодження когнітивних функцій та їх недорозвиток в результаті гострої психологічної травми чи хронічної, внаслідок проживання у дизфункційній сім'ї.

Людина з недорозвиненою функцією прогнозу дезорієнтована в часі та просторі, адже вона не уявляє результату своєї діяльності, не бачить до яких наслідків призведе та чи інша дія її чи партнера із взаємодії. Такою людиною легко маніпулювати, досить часто, вона вчиняє правопорушення під впливом емоцій, діючи імпульсивно та необдуманно. Така людина ніби живе тільки «тут і тепер», це надає їй достатньо енергії, однак, проблема полягає в тому, що вона не знає, куди спрямовувати всю свою енергію. Вона

не здатна до планування, стратегічного мислення і практично не керує своїм життям.

За умови психотичної структури особистості, тобто недорозвитку моральних норм та цінностей, вона керується лише власним тимчасовим задоволенням, вигодою, не зважає на потреби інших, правила соціуму. Якщо ж структура особистості невротична, шкоди від неї суспільству менше. Однак вона також може скоювати правопорушення, або ж підтримувати інших у їх злочинній діяльності, реалізуючи свою потребу у прийнятті.

Окрім нейрологічних ушкоджень та психічних порушень до недорозвитку функції прогнозу призводять: тривала фрустрація базових психологічних потреб дитини, нехтування ними, життя в замкненому просторі (інтернатні заклади, дитячі будинки), де базові потреби дитини забезпечують дорослі, в той час, як дитина ізольована від планування діяльності, що вчить її піклуватися про себе та інших.

В дизфункційних сім'ях, проблема розвитку прогнозу, цілепокладання та осмисленості життя – сімейна проблема. За умови ж педагогічної занедбаності, в сім'ях алкоголіків або психічнохворих батьків, розумовим розвитком дитини не займається ніхто. Несформованість цієї функції у батьків, призводить до того, що діти наслідують її відсутність у поведінці дорослих, та й самі дорослі не знають, що цю здатність варто розвивати у дітей.

Недорозвиненою функція прогнозу виявляється і в дітей, які виховуються у, на перший погляд, благополучних сім'ях. Детальніший аналіз сімейної ситуації показує викривлення: в бік непослідовності вимог, покарань та нагород або гіперпротекції.

На розвиток функції прогнозу впливають також сімейні традиції та сценарії, що традиційно повторюються з покоління в покоління,

вбудовуються в генетичну пам'ять, формують ментальність. Попередні покоління жили в умовах воєн, та тоталітаризму, де тривале планування не мало сенсу, наступні – в умовах, коли все за них вирішувала держава, коли для виживання корисною ставала пасивність та завчена безпорадність. Сучасне покоління живе в нових реаліях, в часи таких стрімких суспільних змін, що життєвий досвід попередніх поколінь стає непотрібним баластом для молодших.

Шкільне навчання у більшості загальноосвітніх закладів також не забезпечує учнів уміннями та навичками прогнозувати, планувати та ставити життєві цілі. Втім, якщо окремі предмети такі, як логіка, інформатика, можуть допомагати розвивати мислення та його функції, то підлітки, схильні до правопорушень не виявляють інтересу до навчання.

Варто також враховувати особливості підліткового віку, який сам по собі є кризовим, і перебіг цієї кризи доволі непростий у соціально-здорових підлітків. Підлітки взагалі схильні знецінювати досвід попередніх поколінь, що ж стосується соціальнодезадаптованих, вони через порушення у стосунках зі значимими дорослими ще більше нехтують їхніми досягненнями, порадами та повчаннями та відкидають позитивний досвід набутий старшими. У цьому віці вони демонструють своє прагнення до самостійності та страх і неготовність жити дорослим життям, що часто проявляється у конфліктах з іншими людьми, неадекватних поведінкових реакціях, імпульсивності вчинків, агресивних проявах і т.п. Підлітки з нестабільною поведінкою часто мають спотворені уявлення про власну життєву перспективу, вони демонструють байдужість до майбутнього, вони і не думають, і не уявляють його. Такі підлітки живуть теперішнім, бажаючи отримати з нього максимум розваг та насолоди. Вони не хочуть визначатися із власним майбутнім, не мріють про професію, не будують планів.

Ще Л. Виготський вказував, що підлітка характеризує не слабкість волі, а слабкість цілей. Якісна відмінність підліткового та юнацького віку полягає у ставленні до майбутнього. Аналізуючи кризу підліткового віку, Л. Божович наголошує на її неоднорідності з точки зору формування орієнтацій на майбутнє. Так, перша фаза характеризується виникненням здатності орієнтуватися на мету, що виходить за межі сьогодення, а друга – усвідомленням свого місця у майбутньому, тобто зародженням життєвої перспективи. Підліток ставиться до завтрашнього дня з позиції сьогодення, а юнак – до сьогодення з позиції завтрашнього.

І в той же час відсутність розвиненої часової перспективи в підлітковому віці є причиною безнадійності та самотності. Як зазначає Л. Регуш, результати досліджень, спрямованих на вивчення причин самогубств підлітків, тут є доволі показовими. Виявляється, що однією з них є невміння зрозуміти відносність часу, відсутність часової перспективи. Багато підлітків переживають «зараз» як «завжди», і якщо їм тепер з якихось причин погано, то вони думають, що погано їм буде завжди, довіку. Єдиний виходом з такої ситуації вони вважають самогубство. І психологи-консультанти, які працюють із наркозалежними, стверджують, що спільною їхньою особливістю також є відсутність мети, як часового орієнту в житті.

Таким чином, для успішної ресоціалізації, запобігання рецидивам злочинів та подальшого здорового розвитку особистості функція прогнозу потребує додаткового формування.

Література:

1. Методи роботи з девіантами в умовах сучасного соціокультурного середовища : методичні рекомендації / Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Максимової. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 91 с.

2. Панок В. Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: Монографія. - К.: Ника-Центр, 2006- 280 с.

3. Подкоритова Л.О. Поняття «антиципація», «передбачення», «прогнозування»: спільне й відмінне / Л.О. Подкоритова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. X, част. 1 – К., 2008 – С. 352–358.

Павлюк М.М.

кандидат. психол. наук, доцент
Міжрегіональна Академія Управління Персоналом,
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ВИМІРИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження. Відповідальність є найбільш затребуваною компетенцією, яку очікують роботодавці від випускників ЗВО. У суспільстві є запит на підготовку особистості, здатної ефективно працювати та неухильно дотримуватися моральних цінностей, яка є соціально активною та відповідальною, яка має чітку громадянську позицію, веде здоровий спосіб життя, вміє вільно і самостійно мислити та самоорганізовуватися. Саме відповідальність є однією з важливих умов відображення отриманих під час навчання знань у світогляді, сприйнятті оточуючого світу, адекватного інтерпретування себе та свого значення в цьому світі.

Розвиток відповідальності особистості була завжди актуальною, але в сучасних умовах вона зазнає серйозних методологічних трансформацій і набуває нового світоглядного статусу. Необхідність створення психолого-педагогічних умов розвитку, вияву показників

відповідальності як професійно значущої якості в сучасному суспільстві потребує чіткого визначення сутності цього явища.

Питанню дослідження відповідальності як психолого-педагогічної проблеми присвячено чимало теоретичних і експериментальних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Основи педагогічної теорії відповідальності викладено в працях К. Муздибаєва [4], А. І. Ореховського [5], К. С. Пахомової [6], Н. А. Промашкової [7], Л. А. Барановської [1], у яких відповідальність розглядається як важлива якість особистості.

Розвитку відповідальності у студентів присвятили наукові праці А. Безпрозванна [2], С. Король [3], Н. Стадник [9], О. Шевчук [11]. Однак, незважаючи на значну кількість проведених досліджень, різноманітні прояви і механізми розвитку відповідальності студентів не отримала належної уваги.

Відповідальність - усвідомлення особистістю власної повинності, власних обов'язків і розумне їх виконання.

Обов'язок як свідомий акт-необхідність особистості стосується як її самої, так і інших людей. У цьому полягає сутність її відповідальності. Особистість діє на основі глибокого усвідомлення прийнятої або самостійно поставленої перед собою мети. Як правило, вона має бути відповідальною не тільки за щось, а й перед кимось, за когось. Тому відповідальність постає у структурі особистості провідною цінністю, характеризує її соціально-моральну зрілість. Для такої особистості соціальні вимоги і моральні приписи є внутрішніми регуляторами діяльності і поведінки, вона готова свідомо відповідати за ці види активності.

Формування відповідальності пов'язане з розвитком автономності, утвердженням свободи особистості, тобто свободою прийняття рішень у всіх сферах життєдіяльності. Цій особистісній позиції часто заважає гіперопіка у сімейному вихованні. У школі

вона проявляється у вихованні і навчанні. Така поведінкова установка дорослих реалізується у системі соціально-перцептивних стереотипів, уявленнях про нездатність учнів до автономної і самостійної діяльності.

У вітчизняній та зарубіжній психології розглядаються два основні підходи в дослідженні відповідальності: дослідження окремих аспектів відповідальності та системне дослідження відповідальності.

У дослідженні окремих сторін відповідальності виділяються наступні напрямки: співвідношення свободи і відповідальності; соціальна та особиста відповідальність; відповідальність як моральна категорія; співвідношення внутрішнього і зовнішнього в відповідальності особистості; відповідальність як дія; відповідальність з позиції каузальної атрибуції [2].

З позиції системного підходу відповідальність досліджується з наступних сторін: аналіз взаємодії функціональних блоків; системний аналіз якості відповідальності.

Окремі аспекти відповідальності особистості розглядали такі дослідники як К.А. Абульханова - Славська, М.М. Бахтін, А.В. Брушлинський, Р. Косолапов, С.Ф. Одуєв, Е.І. Рудковський, В.В. Ільїн, А.Г. Спіркін, М.Ф. Цветаєва, К.Р.Роджерс [10].

На думку більшості авторів встановлено, що особистість може бути відповідальна в тій мірі, в якій вона вільна у своїх діях, а справді вільна вона лише в реалізації свого власного задуму і несе відповідальність лише за те, що знаходиться в межах її прямого або непрямого впливу; в умовах зумовленого розвитку соціальної ситуації, як і при непередбачуваності ситуації в умовах хаосу, соціальна ситуація позбавлена свободи раціонального вибору, всередині неї немає місця відповідальності, а значить, і моральному дії і в першу чергу це стосується тих осіб, які беруть чужий сценарій як безумовне керівництво до дії. Одне із ключових

питань психології відповідальності - це питання про співвідношення особистої та соціальної відповідальності.

На думку Спіркіна А.Г. об'єктивною основою відповідальності особистості перед суспільством і самим собою є реальний зв'язок між ними, що завжди має суперечливий характер. Існують соціальні норми, але існує і свобода вибору, в тому числі і можливість їх порушення. Де немає вибору, там немає і відповідальності [10].

Соціальні умови багато в чому позначаються на прояві відповідальності суб'єкта: як форма прояву взаємодії особистості і суспільства відповідальність носить і особистий, і суспільний характер; існує не лише відповідальність особистості перед суспільством, а й суспільства перед особистістю. В особистісному плані відповідальність є суттєвою соціальною, моральною та психологічною якістю особистості, що виступає у вигляді найважливішої риси характеру [10].

Багатьма дослідниками відповідальність розглядалася з позиції моралі: В.В.Знаків, Х. Хекхаузен, К. Хелкама. При цьому провідною моральною якістю відповідальність стає тільки тоді, вважає В.Ф. Сафін, «коли вона не може бути змінена суб'єктом за його безпідставного бажання.» [8].

Складний характер відповідальності визнається більшістю дослідників цієї риси. І в цьому плані відповідальність індивіда більш повно характеризується з боку його ментальності. На рівні ментальності перетинаються «природне і культурне, раціональне й емоційне, свідоме і несвідоме, індивідуальне і суспільне» [8].

Під ментальністю відповідальності дослідники розуміють не лише сукупність готовності, установок і схильність індивіда діяти певним чином, а й і безпосередню реалізацію задуманого, поведінку суб'єкта в ситуації відповідальної діяльності. Іншими словами, вони

розглядають відповідальність виходячи «з єдності свідомості і життєдіяльності» [9].

Один з основних напрямків у дослідженні відповідальності, розпочатий Ф. Хайдером і продовжене в багатьох дослідженнях вітчизняних (В.С. Агєєв, Г.М. Андрєєва, К. Муздибаєв, В.П. Трусов тощо) і зарубіжних психологів пов'язано з питаннями, що стосуються розгляду каузальної атрибуції. [4]

При визначенні відповідальності, каузальність аналізувалася за трьома показниками: близькість до об'єкта, можливість передбачення результату, навмисність (інтенціональність) реалізованих дій. [4]

Відповідальність є найважливішою якістю особистості, тому що, беручи на себе відповідальність, вона самореалізується. Відповідальність є необхідною ознакою зрілого вчинку, а все життя особистості - складною сукупністю вчинків.

Висновки. Таким чином, відповідальність складна системна якість особистості, яка включає компоненти не лише когнітивної, емоційної, поведінкової сфер особистості, а й може включати глибинні неусвідомлювані складові, які якраз найбільшою мірою детермінують вияви відповідальності у повсякденному житті та зокрема у міжособистісній взаємодії. Саме тому необхідним є аналіз та розуміння відповідальності студента як професійно важливої якості у контексті стереотипних реакцій, несвідомих установок, звичних патернів поведінки, які потребують глибокого самопізнання та самовдосконалення.

Література

1. Барановская, Л. А. Формирование ответственности у студентов в процессе учебной деятельности / Барановская Л. А. : дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск, 1996. – 242 с.

2. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. / А. Безпрозванна URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf.
3. Король С. Я. Щодо добровільної соціальної відповідальності. Актуальні питання економічних наук: VI Міжнар.наук.-практ. конф.: тези доп. /Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2015. С. 7.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
5. Ореховский А. И. Ответственность и ее социальная природа: метод. аспект / А.И. Ореховский. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1978. – 231 с. 4.
- Сментина Н.В., Хусаїнов Р.В. Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів: концептуальний аналіз. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 9. Част.2. С. 20–25.
6. Пахомова К. С. Формирование ответственного отношения к учебнопрофессиональной деятельности у студентов младших курсов технического вуза : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / К. С. Пахомова. – Челябинск, 1991. – 20 с. 12.
7. Промашкова Н. А. Об ответственности как системном качестве личности студента // Студент на пороге XXI века / Н. А. Промашкова : моногр. / [отв. ред. Н. И. Рейнвальд]. – М. : Изд-во УДН, 1990. – 152 с.
8. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности: Учебное пособие / В. Ф. Сафин. – Свердловск: СГПИ, 1986. – С. 72-74.
9. Стаднік Н. В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. 2013. № 3. С. 60–64.
10. Спиркин А. Г. Философия: Учебник [Текст] / А.Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с.
11. Шевчук О. С., Шевчук С.П. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. 2014. № 2.13. С. 264–268.

Солодчук С. Є.
молодший науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підлітковий вік є особливим етапом у розвитку особистості, це перехід від дитинства до дорослості. Традиційно цей вік відносять до найбільш складних періодів життя (Л.І. Божович, А.В. Мудрик, І.Кон й ін.). Складнощі віку пояснюються індивідуальними особливостями особистості та конкретною соціальною ситуацією розвитку підлітка (Д.Б. Ельконін). Психологи визнають, що конкретна культурно-історична ситуація визначає основні тенденції розвитку особистості (Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, В.С. Мухіна, Д.І. Фельдштейн, А.В. Шамне та ін.).

Сучасна соціальна ситуація з її стрімким технічним прогресом неоднозначна, вона створює як позитивні, так і негативні умови для формування особистості підлітка (Н.М. Токарева, А.В. Шамне, Н.М. Макаренко та ін.). До сприятливих зовнішніх умов розвитку особистості підлітка належать: доступність вищої освіти, розвиток дистанційного навчання, широкі можливості технічного прогресу, більш високі матеріальні можливості батьків, збільшення можливостей самореалізації (різноманітність гуртків, конкурсів, спортивних змагань тощо), низький рівень регламентації поведінки, світогляду та проведення вільного часу з боку дорослих тощо. Серед несприятливих зовнішніх умов розвитку особистості можна виділити: відсутність у суспільстві позитивних ідеалів, авторитетів та прикладів наслідування, зменшення участі батьків у вихованні, неконтрольований потік інформації, соціальна незахищеність та

емоційна напруженість (сімейні конфлікти, насильство у родині, невдачі у школі тощо) [2].

Загальновідомо, що основними новоутвореннями підліткового віку є формування самосвідомості та сомооцінки, розвиток соціальної активності та відповідальності, формування навичок соціальної взаємодії і т. п. Враховуючи ці новоутворення та спираючись на результати наукових досліджень (Н. М. Токарева, А. В.Шамне, Н.М. Макаренко), розглянемо основні особистісні характеристики, які притаманні сучасним підліткам.

Ключовим у підлітковому віці є почуття дорослості та потреба у самоствердженні (ДБ. Ельконін, Г.С. Костюк, І.С. Кон, М.Й. Боришевський та ін.), що реалізується у сучасних підлітків через такі нові характеристики, як самостійність, самовпевненість, розкутість, оптимізм тощо (А.В. Шамне). Якщо раніше підлітки ставили групові інтереси вище власних, то тепер для підлітка головною цінністю є він сам, і тому на першому місці опиняються орієнтація на себе, прагнення до самоствердження і самореалізації [2].

У підлітковому віці відбувається становлення самосвідомості (Л. Виготський та ін). Нове покоління підлітків є деідеологізованим, є носієм нових демократичних цінностей (свободи слова, віросповідання, вільного вибору власної позиції) та прогресивних світоглядних переконань (А. В. Шамне). Сучасні підлітки мають значну свободу у виборі ідентичності, правил та норм поведінки, поглядів, проведення вільного часу, зовнішності тощо. До негативних характеристик сучасних підлітків належить бездуховність, культ грошей та матеріальних цінностей, меркантильність, споживчий спосіб життя, знецінення моральних цінностей (совісті, доброти, чесності) та зневажливе ставлення до норм моралі, розбещеність, вседозволеність, відсутність ідеалів та патріотизму [3].

Підлітковий вік — важливий період для розвитку соціальних навичок. Сучасним підліткам ефективно реалізовувати соціальну взаємодію дозволяють такі соціально-психологічні характеристики як прагнення до лідерства та збільшення можливостей впливати на соціальне оточення, отримувати бажане (у тому числі маніпулятивно) у відповідності із власними цілями.

Відбуваються зміни й у провідній діяльності підлітка — навчанні, а саме: знижується цінність знань, послаблюється мотивація учіння, втрачається інтерес до технічних наук, зникає бажання читати і т. п. Натомість виникли нові характеристики — здатність опрацьовувати великий обсяг інформації, швидкість опанування інформаційними технологіями та нестереотипне, креативне мислення тощо.

Інтимно-особистісне спілкування у підлітковому віці набуває особливого значення. В умовах інформаційного суспільства взаємодія підлітка з ровесниками характеризується збільшенням часу віртуального спілкування у соціальних мережах порівняно із безпосереднім міжособистісним спілкуванням. Як наслідок, підлітки, які проводять мало часу з однолітками, не можуть розвинути комунікативні навички, що призводить до появи труднощів у міжособистісному спілкуванні.

Певні зміни відбулися у стосунках підлітків з дорослими — вони стали більш демократичними, зменшилась субординація, послабився вплив та авторитет дорослих. Змінилося ставлення до досвіду старших поколінь - підлітки засвоюють цінності та соціальні норми не тільки у контактах з дорослими, а й з інтернет-ресурсів, телебачення тощо.

Важливі психосоціальні зміни відбуваються у соціальній ситуації розвитку особистості сучасного підлітка: по-перше, розповсюдження адиктивних форм поведінки (комп'ютерної, ігрової,

алкогольної, тютюнової, суїцидальної залежностей); по-друге, поширення нових деструктивних моделі поведінки (кіберзалежність, кібербулінг, шопліфтінг та інші); то-третє, сексуальна акселерація та розкутість, більш ранній початок статевого життя.

Проблеми розвитку особистості у підлітковому віці в умовах сучасності формують нові завдання психологічної практики. По-перше, нагальними є розробка ефективних засобів профілактики нових форм девіантної поведінки (Н.Ю. Максимова, А.М. Грись, Н.М. Бугайова та ін.) та розвиток морально-духовної самосвідомості та особистісних цінностей підлітка (І.Д. Бех та ін.). По-друге, застосування особистісно-орієнтованого підходу до формування особистості підлітка як суб'єкта активності, що може вільно і відповідально творити своє життя (І. С. Булах).

Література

1. Булах І. С. Специфіка особистісного зростання підлітка: ракурс сучасного психологічного дослідження / І. С. Булах // Журнал практикуючого психолога. – К., 2002. – Вып. 8. – С. 72-85.
2. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. – Кривий Ріг, 2014. – 312 с.
3. Шамне А. В. Отроцтво ХХІ ст. як психосоціальний феномен та вікова група у новій суспільно-історичній ситуації // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. Серія «Педагогіка і психологія». Одеса –2012. – №7/СVІІІ. – С.183-189.

Улезко І.С.
аспірант Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

НЕОБХІДНІСТЬ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДРУЖИНАМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

В Україні з 2014 року тривають бойові дії. Зі збільшення кількості учасників бойових дій на Сході країни виникла потреба в психологічній допомозі даній категорії населення. На державному рівні було прийнято рішення про запровадження психологічної реабілітації учасникам бойових дій.

Згідно до постанови Кабінету міністрів від 31.03.2015р. № 221 про Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з психологічної реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції та постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1057 про Порядок проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції послуги з психологічної реабілітації може отримати кожен учасник бойових дій та учасник Революції гідності у відповідних суб'єктів надання цих послуг. Ці постанови охоплюють тільки учасника(бійця) без врахування психоемоційного стану його найближчих людей, а саме дружину.

На базі Медичного-реабілітаційного центру Пуца Водиця МВС України з 17.02.2019 по 23.05.2019 року було проведено дослідження 21 сімейної пари учасників бойових дій з різних міст України, які приїхали для проходження санаторно-курортного лікування в даному закладі. Вік даної досліджуваної групи

становив: жіноча група - 26-57 років, чоловіча група - 29-60 років та сімейним стажем від 5 до 36 років.

Для формування бази даних та статистичної обробки результатів використано програму Microsoft Excel.

На момент прибуття до закладу парам було проведено анкетування та психологічну діагностику за допомогою шкали самооцінки наявності посттравматичного стресового розладу (ПТСР) PCL-M (PTSD Check List - Military Version «PCL-M») та госпітальної шкали тривоги та депресії HADS (The hospital Anxiety and Depression Scale).

Результати отриманих досліджень.

Таблиця 1. Показники тривожних та депресивних розладів в учасників бойових дій та їх дружин.

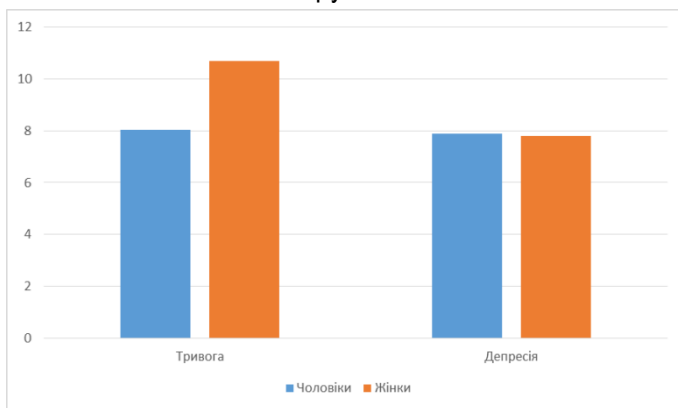
№	Характеристика тривоги та депресії за шкалою HADS	Показники в абсолютних числах	
		Чоловіки (n=21)	Жінки (n=21)
1.	Субклінічна тривога	7	6
2.	Клінічно виражена тривога	6	10
3.	Субклінічна та клінічно виражена тривога	13	16
4.	Субклінічна депресія	7	9
5.	Клінічно виражена депресія	6	2
6.	Субклінічна та клінічно виражена депресія	13	11
7.	Поєднання тривожних та депресивних розладів	8	9

З таблиці 1 видно, що субклінічний та клінічно виражений рівень тривоги серед чоловіків становить 61,9%, а серед жінок – 76,2%; субклінічний та клінічно виражений рівень депресії серед чоловіків становить 61,9%, а серед жінок – 52,4%;

Таблиця 2. Середні показники тривоги та депресії у чоловічій та жіночій групах.

№	Показники	Чоловіки	Жінки
1.	Тривога	8,04	10,71
2.	Депресія	7,9	7,81

Рис.1. Графічне зображення середніх показників тривоги та депресії в чоловічій та жіночій групах.

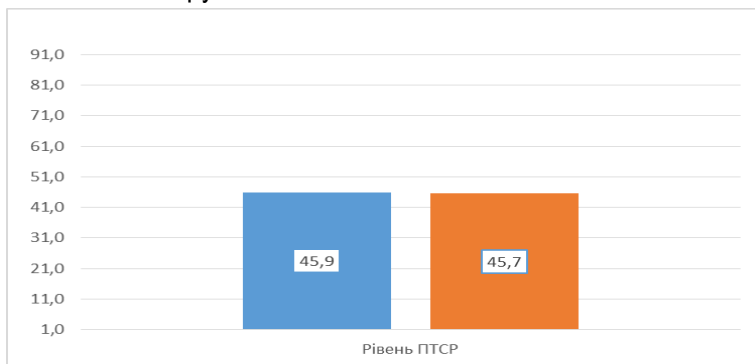

З таблиці 2 та рис.1 ми можемо бачити, що середні показники рівня тривоги більші в жіночій групі на 24,9%, ніж в чоловічій групі, а середні показники рівня депресії знаходяться майже на одному рівні – 7,9 в чоловічій групі та 7,81 в жіночій групі.

Таблиця №3. Показники ПТСР у учасників бойових дій та їх дружин.

№	Характеристика ПТСР за шкалою PCL-M (бали)	Показники в абсолютних числах	
		Чоловіки (n=21)	Жінки (n=21)
1.	Показники ПТСР за шкалою >51	10	11
2.	Показники ПТСР за шкалою 35-50	6	5
3.	Показники ПТСР за шкалою 20-34	5	6
4.	Середній рівень ПТСР в групах	45,85	45,71

Рис.2 Графічне зображення середніх показників ПТСР в чоловічій та жіночій групах.

З рис. 2 та таблиці 3 ми бачимо, що показники ПТСР знаходяться майже на одному рівні, відповідно 45,85 у чоловіків і 45,71 у жінок. У жінок на 0,3% нижчий (<1%), ніж у чоловіків.

Таблиця 4. Показники чоловіка і дружини, 6 пар.

Пара №		ПТСР	тривога	депресія		ПТСР	тривога	Депресія
Пара 1	Чоловік П1	60	10	12	Дружина П1	58	15	7
Пара 2	Чоловік П2	59	11	12	Дружина П2	62	15	4
Пара 3	Чоловік П3	61	14	7	Дружина П3	72	17	10
Пара 4	Чоловік П4	52	12	9	Дружина П4	52	12	9
Пара 5	Чоловік П5	60	9	13	Дружина П5	55	14	5
Пара 6	Чоловік П6	57	11	8	Дружина П6	55	12	9

З таблиці 4 видно, що жінки учасників бойових дій, які мають підвищені показники тривоги, депресії та ПТСР мають такі ж високі показники, що часто є причиною психоемоційної нестабільності і нерозуміння в парі, а відповідно високий ризик розпаду сім'ї.

Таким чином, ми можемо бачити високі показники рівня тривоги, депресії та ПТСР в учасників бойових дій та їх дружин, що в свою чергу позначається на кожному учаснику сім'ї і досить часто призводить до конфліктів, віддалення подружжя і розпаду сім'ї. Згідно статистичних даних Міністерства юстиції України кожна друга сім'я учасника бойових дій розлучається. Тому важливим пунктом психологічної реабілітації є включення дружин разом з чоловіками в програму реабілітації, а також запровадження комплексних заходів щодо діагностики та корекції у них ПТСР, тривожних та депресивних розладів. З цією метою необхідно підвищувати інформованість самих учасників бойових дій про стан їх дружин, можливість надання психологічної самопомоги та впровадження сімейної реабілітації на загальнодержавному рівні. Дане дослідження триває.

Література:

1. Блінов О. А. Надання самопомоги в регулюванні стресових станів / Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства. Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл 24 березня 2017 року. – Ірпінь, Університет державної фіскальної служби України, 2017. – С. 2.
2. Брієр Дж., Кетрін С. Основи травмофокусованої психотерапії. – Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. – 440 с.
3. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до її одужання. – Львів: Видавництво «Старого Лева», 2015. – 416 с.
4. Клінічні рекомендації щодо застосування методів психодіагностики та медико-психологічної реабілітації у лікарняних та санаторно-курортних закладах Міністерства оборони України / Мех П. І., Казмірчук А. П., Швець А. В., Кіх А. Ю., Ричка О. В., Чайковський А. Р., Іванцова Г. В., Блінов О. А. / під заг. ред. професора, доктора медичних наук В. В. Стеблюка та доктора медичних наук А. М. Галушки. – К., 2017. – 266 с.

5. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук.– Київ-Логос, 2015. – 206 с.

Філоненко Л.А.

старший науковий співробітник лабораторії
психології дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

ДИСГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЯК ЧИННИК ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ

Термін "мотивація" використовується у сучасній науці у двох значеннях: по-перше - як мотиваційна сфера особистості – система внутрішніх факторів, що обумовлюють поведінку і діяльність людини і підтримують її активність на необхідному рівні; по-друге - як процес мотивації – збудження і регулювання активності індивіда внутрішніми факторами. До мотиваційної сфери особистості відносять такі внутрішні фактори активності людини як: потреби, інтереси, мотиви, цілі, наміри, бажання, установки та інше.

До мотивації належить все те, що спонукає суб'єкта діяти у відповідному напрямі для досягнення кінцевої мети. Все те, що робить людина має своє мотиваційне підґрунтя [3].

Питання про розвиток мотивації порушувалося багатьма дослідниками; для деяких з них було характерно виділяти базову мотивацію і похідні мотиви, що розвиваються на її основі. Так, в якості базових потреб пропонувалися: Е.Толменом – вітальні потреби (цит. за Ж. Нюттенем, 1975), З. Фрейдом – сексуальні потреби і агресія (інстинкт життя і інстинкт смерті) (Фрейд, 1923), М.І. Лісіної та Д.Б. Ельконіна – потреба в спілкуванні (Лісіна, 1986; Ельконін, 1960), Л.І. Божович – потреба в нових враженнях (Божович, 1968) тощо. Розвиток інших видів мотивів (у багатьох

концепціях званих психогенними або вторинними, третинними тощо) пояснювався за допомогою мотиваційних механізмів, що мають умовно-рефлекторну природу. Наприклад, потреба в спілкуванні з іншими людьми може розвиватися внаслідок того, що між появою матері або іншого близького дорослого і задоволенням її базової потреби в нових враженнях у дитини формується умовний зв'язок.

В якості класифікаційних основ може розглядатися поділ потреб за Х. Мюрреєм: в досягненні, в домінуванні, в самостійності, в афіліації.

За даними Е.П. Ільїна, Т. Бауер, М.І. Лісіна та інших психологів, у 6-річної дитині загострюється потреба в пізнанні об'єктів зовнішнього світу, до 9 років дитина має потребу у визнанні іншими людьми, у 12 років основне місце займають потреби розвитку здібностей, набутті умінь, в 15-17 років чітко проявляється потреба в самореалізації. При цьому потреба у визнанні іншими людьми, в певному статусі в системі суспільних відносин в різному віці розуміється по-різному. У підлітків - це положення (соціальний статус) в групі однолітків, а у старшокласників - положення як членів суспільства [2].

Виходячи з уявлень про соціальну природу мотивації людини можуть бути пояснені труднощі, пов'язані з виділенням базових потреб. Всі потреби людини, вихованої в людському суспільстві, спочатку опосередковані відносинами з матір'ю, близьким дорослим, а в подальшому – з соціальними інститутами.

Фактором дисгармонійного розвитку мотиваційної сфери підлітка є неблагополуччя сім'ї. У науковій літературі немає чіткого визначення поняття сімейне неблагополуччя: кожен автор вкладає в нього свій зміст. Тому в різних джерелах поряд з поняттям «неблагополучна сім'я» можна зустріти такі: «деструктивна сім'я», «дисфункційна сім'я», «сім'ї групи ризику» та ін. Як правило, проблеми, з якими стикаються подібні сім'ї, стосуються соціальної, правової, матеріальної, медичної, психологічної, педагогічної та інших сторін її життя. При цьому один вид проблем зустрічається досить рідко, оскільки всі вони взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Незважаючи на варіативність смислового навантаження поняття «неблагополучна сім'я», однією з її особливостей є негативний, руйнівний, дисоціалізуючий вплив на формування спрямованості особистості, її мотивів, який проявляється у вигляді різного роду поведінкових відхилень.

Проблему неблагополучних сімей та дітей, які живуть в таких сім'ях, розглядає у своїх роботах В.М. Целуйко. Під неблагополучною сім'єю автор розуміє таку сім'ю, в якій порушена структура, знецінюються або ігноруються основні сімейні функції, є явні або приховані дефекти виховання, в результаті чого з'являються «важкі діти» [4, С. 9].

Сім'ї з явною формою неблагополуччя: це так звані конфліктні, проблемні сім'ї, асоціальні, аморально-кримінальні, сім'ї з недовіркою виховних ресурсів (зокрема неповні), сім'ї, в яких один або кілька членів залежні від вживання психоактивних речовин, насамперед, алкоголю і наркотиків.

Л.С. Виготський зазначає, що «дитина засвоює лише той досвід, який був сприйнятий нею» [1]. У неблагополучній родині підліток відчуває фізичне й емоційне відторгнення з боку батьків: недостатня турбота, неправильний догляд і харчування, жорстоке поводження (психологічне, фізичне та сексуальне насильство), ігнорування душевного світу і переживань.

Оскільки у підлітка ще не зміцніла психіка і відсутній достатній життєвий досвід, дисгармонія, що панує вдома, призводять до порушень в психічному розвитку, зокрема, в розвитку мотиваційної сфери [4, С. 20]. Поведінка набуває ознак девіантності.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що всі попередні негативні впливи соціального середовища, деформують мотиваційну сферу особистості, а точніше, формують особистість з антисоціальною спрямованістю.

Література:

1. Виготський Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Виготський. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 206 с.

2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 512с. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Минков Е. Г. Мотивация: структура и функционирование / Евгений Григорьевич Минков. – Дубна: Феникс+, 2007. – 416с.
4. Целуйко В.М. Психологія неблагополучної сім'ї / В.М. Целуйко. – М.: Вид-во Владос-Прес, 2006. – 271 с.

Щербина-Прилука В. М.
науковий співробітник лабораторії
психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна

ЗНАЧЕННЯ РЕФЛЕКСІЇ В РОЗВИТКУ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. У сучасних українських реаліях легко розгубитися, складно адекватно мислити та діяти навіть дорослому, зрілій особистості, не кажучи, про молоду людину, що тільки формується як особистість. Сьогодні перед фахівцями стоїть завдання визначити, як допомогти підростаючій особистості не розгубитися в цих складних умовах. На нашу думку, особливе значення в цьому процесі набуває здатність вибудувати стратегію власного життя, самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Саме через рефлексію відбуваються позитивні особистісні зміни необхідні для активного перетворення своєї життєвої ситуації. Відсутність рефлексивності знімає з підлітка суб'єктну відповідальність за все, що з ним відбувається. Тому однією з важливих умов самовизначення є розвиток рефлексії.

Виклад основного матеріалу. Активна адаптація як результат свідомої мотивації здійснюється за умов подолання, тобто вона рефлексивна і мотивована за походженням. У цьому аспекті рефлексія виступає провідним механізмом адаптації, смисловим наповненням самоусвідомлення, самовизначення і самоконтролю особистості. Головна адаптивна функція рефлексії полягає у створенні уявлень про чіткість меж власного «Я» в навколишньому світі, про свою унікальність і самооцінку, про неможливість ототожнення власного «Я» з іншим «Я», або подією, що відбувається. думку Н.Є. Завацької, рефлексія, необхідна, зокрема, для усвідомлення особою себе в новій ролі, усвідомлення в собі властивостей і якостей, які з'явилися або перетворилися, усвідомлення змін «Я», є пусковим механізмом всіх її складових процесів [1].

Проблемі рефлексії та рефлексивності як властивості особистості належить одне з провідних місць у сучасній психологічній науці та має декілька основних підходів:

- класичний, системно-діяльнісний, який представлений у роботах Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Б. Ф. Ломова. Даний підхід розглядає рефлексію у якості одного з пояснювальних принципів організації розвитку психіки індивіда, перш за все, її вищої форми – самосвідомості;

- когнітивний, дозволяє розглядати рефлексію як базовий регулятивний компонент метакогніції (В. Н. Азаров, У. Брюєр, Дж. Ройс, М. А. Холодна);

- аксіологічний, робить акцент на ціннісні орієнтації, смисли життя, саморозвиток (Л. І. Анциферова, Д. А. Леонтьєв, В. П. Зінченко, З. С. Карпенко тощо) [2].

Рефлексія ідентифікується з процесами осмислення і переосмислення. Переосмислення людиною інтелектуальних змістів (образів предметної ситуації) та особистісних змістів

(образів особистості, з якими людина ототожнює себе) є механізмом їх зміни і продовження психічних новоутворень людини. Серед різноманітних напрямів у дослідженні рефлексії перспективним є вивчення її особистісного аспекту, який став предметом зацікавленого пошуку з боку дослідників гуманістичного, когнітивного, суб'єктного підходів. Особистісна рефлексія є механізмом самосвідомості, на основі якого відбувається осмислення і переосмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими вона ототожнює своє Я), що ведуть до їх поступальних змін та породжують психічні новоутворення особистості. Водночас вона тісно пов'язана з самопізнанням і саморозумінням особистості. Поняття особистісної рефлексії визначається як процес усвідомлення власних дій у предметній області реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин, процес відображення людиною власних вчинків, стосунків, впливів тощо. Висвітлено сутність особистісної рефлексії, яка за допомогою своїх основних видів (ситуативного, ретроспективного, перспективного) призводить до утворення людиною нового образу Я, створення нових можливостей для саморозвитку особистості як певної цілісності. Останні, в свою чергу, виникають в процесі подолання підлітками проблемно-конфліктної ситуації і виступають як критерії організації власної діяльності.

У найбільш загальному вигляді виокремлюють чотири типи рефлексії: кооперативний, комунікативний, особистісний та інтелектуальні. Пропонується розглядати такі змістовні компоненти особової рефлексії як: рефлексія тілесного (фізичного) «Я», рефлексія почуттів і емоцій, рефлексія інтелектуальних операцій «Я» і рефлексія ціннісного (світоглядного, духовного) початку «Я».

Розуміння рефлексії у віковому контексті представлено у багатьох дослідженнях. В дошкільному віці досліджуються перші

прояви рефлексивності (Л. А. Венгер, О. М. Дьяченко, В. С. Мухіна). У молодшому шкільному віці рефлексія, як базове новоутворення, функціонує з діяльністю навчання та діями контролю і оцінки (В. В. Давидов, Я. Бугерко, Л. В. Заков, Д. Б. Ельконін А. З. Зак). У підлітковому віці - як здатність до самопізнання та спроможності побудови власної особистості (Л. І. Божович, В. В. Драгунова, Д. І. Фельдштейн). У юнацькому віці – рефлексія виступає як активне мобілізуюче ставлення до себе та умов своєї життєдіяльності [2].

Розвинута здатність до рефлексії формується, на думку В. В. Давидова, у процесі засвоєння узагальнених засобів дій у сфері наукових понять. Фурман В.В. пропонує розглядати такі змістовні компоненти особової рефлексії як: рефлексія тілесного (фізичного) «Я», рефлексія своїх почуттів і емоцій, рефлексія інтелектуальних операцій «Я» і рефлексія ціннісного (світоглядного, духовного) початку «Я».

До розуміння рефлексії існують різні підходи, що мають різне підґрунтя. Це говорить про багатоаспектність проблеми. З одного боку, рефлексія аналізується як системоутворюючий фактор організації мислення, діяльності, комунікації та інтеракції. З іншого, розглядається як саморегуляційний механізм становлення особистості суб'єктом власної життєдіяльності. Ми дотримуємося розуміння рефлексії з позиції регулятивного підходу, що розглядає її як рух людини до підстав власної активності, як глобальний інтегративний психологічний механізм організації і вибудовування психіки людини з метою більш ефективної регуляції взаємодії людини зі світом. Актуалізація механізму рефлексії можлива тільки при відповідному рівні розвитку здатності до рефлексії у індивіда – рефлексивності. Рефлексивність – це базова властивість особистості, завдяки якій відбувається усвідомлення і регуляція суб'єктом своєї діяльності (Г. П. Щедровицький, С. В. Михайлова).

Вже у молодшому шкільному віці виникає необхідність, і одночасно складаються можливості для рефлексивного звернення на себе (Д. Б. Ельконін). Відповідно, у підлітків є всі передумови для усвідомленої і довільної регуляції своєї активності.

У розвитку особистісної рефлексії встановлені як конструктивні, так і деструктивні тенденції, що, відповідно, сприяє або гальмує процеси особистісного розвитку. Рефлексивний аналіз самого себе та оцінка внутрішнього світу, якими є власні думки, уявлення, фантазії, вольові якості, а також те, як вони співвідносяться зі світом дорослих, сприяють виникненню у підлітка почуття дорослості.

Умовами розвитку рефлексії визначено: проблемна ситуація, активність, відвертість своїх переживань і думок перед іншими людьми, наявність свідомого розуміння, усвідомлення своїх переживань про тілесну, плотську, інтелектуальну і духовною суті, автономність вибору.

Особливе місце посідає рефлексія у психологічному світі підлітків. Очевидна схильність до рефлексії є характерною особливістю підліткового віку. Ця тенденція має онтогенетичну зумовленість і перебуває у безпосередньому зв'язку із загальним особистісним становленням підлітка. Спостерігається своєрідне повернення дитини до самої себе, адже увесь попередній процес розвитку відбувався у соціалізуючому руслі. Натомість у підлітковому віці відбувається пошук власного Я у вже освоєному середовищі.

Одним із перших досліджень, що розкрило сутність особистісної рефлексії дитини, зокрема підлітка, було виконано Н. І. Гуткіною, яка розглядала цей феномен як механізм самосвідомості, як особливий акт самодослідження, коли індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності – самоаналіз, який призводить до нових знань

про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії. Особистісна рефлексія виступає вихідною розумовою операцією, на основі якої розгортається процес розвитку особистості дитини.

Серед сучасних досліджень окреме місце замають ті, що присвячені розвитку особистісної рефлексії підлітків різними засобами. У багатьох роботах підкреслюється роль засобів мистецтва в розвитку рефлексії. Серед них концепція взаємодій особистості з різними творами мистецтва Н.Б.Берхіна, в якій серед психологічних механізмів художнього сприйняття творчих образів провідне місце належить рефлексії. На думку вченого, саме в межах мистецтва, особливо завдяки «художньому спілкуванню» з музикою, у людини виникає мимовільний чи довільний акт самоусвідомлення, рефлексії. Аспект пізнання внутрішнього світу інших та самого себе засобом сприйняття музики представлений в основних положеннях концепції О.П. Рудницької. Нею підкреслюється факт того, що розвиток особистісної і комунікативної рефлексії сприяє вдосконаленню особистісних характеристик людини, почуття міри і такту, здатності творити в ідеальній формі та осмислювати свій внутрішній світ, можливості розв'язувати внутрішньоособистісні конфлікти. На основі рефлексії ґрунтується усвідомлення і «творіння» самого себе. Розвиток цієї властивості особистості обумовлюється діалогічним процесом взаємодії з музикою - активним переживанням музичних образів, єдністю репродуктивних і творчих процесів неповторноіндивідуальної інтерпретації музичного твору та, зокрема, осмисленням своїх вражень і власної духовної сутності. У руслі цього підходу вченими визначена динаміка розвитку рефлексії в процесі сприйняття музики на різних вікових етапах онтогенезу. Так, виявлено, що у підлітків, завдяки контакту з

музикою підвищується самоаналіз внутрішніх інтимних переживань, пов'язаних переважно із стосунками з однолітками, та виникає здатність дивитися на себе «зі сторони» і створювати на основі точки зору інших власний «Я-образ» (В.М. Безкоровайна, В.Г.Багреєва, Л.Г.Григоровська, М.П.Павлович, Т.О.Флоренська).

Турчин Т.І. розглядає збагачення саморозуміння школяра засобами літератури, художнього тексту. Ангеліс К.О. досліджує психологічні умови та чинники формування особистісної рефлексії підлітків у пізнавальній активності школярів як суб'єктів навчальної діяльності та визначає, що становленню особистісної рефлексії підлітків сприяє спеціально організована пізнавальна діяльність підлітків, яка передбачає, зокрема, здійснення міжособистісної комунікації школярів у ситуаціях когнітивного дисонансу.

Висновки. Отже, рефлексія визначається як багаторівневе і багатофункціональне утворення, що виявляється у здатності особистості пізнавати (самопізнавати) свій внутрішній світ, досягти підґрунтя власної психічної діяльності; розглядається як психічне новоутворення молодшого шкільного віку, що має регулятивні функції і виступає однією з детермінант продуктивності особистісного становлення.

Література:

1. Завацька Н.Є. Психологія соціальної реадaptaції осіб зрілого віку : монографія. Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2009. 240 с.
2. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: монографія / Н. Ю. Максимова та ін.; за ред. Н. Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712821> (**дата звернення: 21.04.2019**).

Яворська-Ветрова І.В.
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології особистості
імені П.Р. Чамати,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
м. Київ, Україна

РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЯК РЕСУРС ЇХ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Однією з вимог сьогодення і його першочерговою цінністю виступає успішність особистості як у соціально значущій діяльності, так і у життєдіяльності в цілому. В сучасних суспільних умовах злободенною є проблема розвитку самосвідомості, саморозуміння, а також формування ціннісного самоствавлення й усвідомлення себе як гідної та успішної особистості. Особливої актуальності набуває така проблематика стосовно неповнолітніх, що мають труднощі в адаптації. Так, вивчаючи механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою, А.М. Грись наголошує, що набуття ними форм просоціальної поведінки «має здійснюватися завдяки реструктуризації їх самосвідомості, трансформації образу Я та стимулюванню осмисленої самозміни» [3, с. 148].

Проведені нами дослідження змісту структури уявлень про себе молодших підлітків з труднощами в адаптації до шкільного навчання і, відповідно, з низькими навчальними досягненнями, зафіксували значні відмінності в уявленнях про власне «Я» цих учнів, порівняно зі школярами з успішною адаптацією і високими навчальними досягненнями. Насамперед привертає увагу великий відсоток у цих школярів недиференційованих висловлювань – 43,6% (на статистично значущому рівні $p \leq 0,01$ – порівняно з високовстигаючими учнями). До того вони збіднені та звужені за

змістом, оскільки значну частину таких висловлювань становлять несуттєві («ні про що») описи, повтори (28,6%) та узагальнені характеристики (15,0%). Суб'єктний спектр семантичного поля самосвідомості таких молодших підлітків охоплює близько третини висловлювань, і майже всі вони належать до сфери «Я – людина», а не «Я – учень». Власне учінневими є тільки 4,8% висловлювань про якість особистості як учня. Найбільшу питому вагу (19,0%) мають описи позашкільної активності та захоплень, хобі, а також зовнішності (4,8%). У соціальному спектрі самохарактеристик (28,6%) переважають різноманітні варіанти вказівок на національну належність, а також визначення себе як особи певної статі.

Аналіз даних дослідження самоописів молодших підлітків з труднощами в адаптації до шкільного навчання дає підстави констатувати певну деструкцію у становленні усвідомлення самого себе у процесі учіння у цієї групи школярів. Виявом цього є зафіксовані тенденції до збільшення недиференційованості, «розмитості» уявлень про себе у таких учнів, до звуження семантичного поля їх самосвідомості та його надмірної узагальненості, нерозчленованості, «несуб'єктивованості». Тобто підлітки з труднощами в адаптації – порівняно з іншими учнями – усвідомлюють себе насамперед як суб'єкти соціуму загалом (а не шкільного середовища), а також як суб'єкти діяльності, не пов'язаної з власне учінням.

Встановлені у процесі дослідження особливості та тенденції становлення самосвідомості підлітків вимагають особливої уваги психологів сфери освіти щодо розробки системи розвивальних і корекційних впливів стосовно таких дітей. Як зауважує А.М. Грись, «основними механізмами формування «Я-образу» виступають: аналіз внутрішнього світу, порівняння себе з іншими, приписування бажаних якостей, привласнення думки інших про себе, аналіз

власних вчинків», а характеристиками процесів «Я-творення є самовідчуття, самоспостереження, самооцінювання, самопізнання, рефлексія, саморозвиток та самовдосконалення» [3, с. 149]. Загальною метою розробленого комплексу завдань було визначено активізацію розвитку самосвідомості та рефлексії як механізму самопізнання, саморозвитку, становлення особистісної ефективності школярів. Виходячи з цього були окреслені такі завдання:

актуалізувати потребу школярів у самопізнанні та самоусвідомленні;

розвивати готовність до самовдосконалення, здатність учнів до самоаналізу; сприяти розвитку особистісно значущих рис, самоповаги, впевненості у собі;

розвивати здатність учнів до ведення позитивного внутрішнього діалогу, усвідомлення власних внутрішніх змін;

оволодівати навичками аналізу проблемних ситуацій у власній діяльності, міжособистісній взаємодії, особистісній та емоційній сферах;

створювати умови для формування в учнів мотивації досягнення успіху;

сприяти усвідомленню школярем себе як суб'єкта учіннєвої діяльності, навчальної та міжособистісної взаємодії.

Для розвитку рефлексії важливо «постійно відстежувати, усвідомлювати озвучувати або фіксувати письмово власні внутрішні зміни. Це сприяє формуванню звички жити усвідомлено, діяти не стереотипно, не «за інерцією», а свідомо, з позиції творця власного життя» [4, с. 60]. Нижче наведено кілька прикладів вправ з комплексу.

Вправа «Футболка з написом»

Мета: активізувати процеси самопізнання, самоідентифікації і самовираження (через творчість).

Матеріали й обладнання: маркери різних кольорів, аркуші паперу форматом А-4, ножиці, ручки, фломастери, кольорові олівці.

Настанова: «Приготуйте аркуші, кольорові олівці, ножиці, ручки, фломастери. «Виготовлятимемо» футболки, точніше розроблятимемо дизайн. Той або інший напис на футболці може багато розповісти про людину. Який напис стосовно себе ви хотіли б бачити на своїй футболці? Яким ви хочете, щоб вас побачили люди?»

Зараз будемо працювати дизайнерами. Намалюйте на аркуші паперу і виріжте свою футболку (можна роздати вже готові «силуети» футболки), розфарбуйте її та придумайте свій напис».

Опрацювання та інтерпретація результатів. Змістовий аналіз написів дасть змогу визначити, якими бачать себе діти, наскільки вони знають самих себе і хочуть, щоб їх знали інші, якими соціальними ролями володіє дитина, як оточуючі сприймають її і чи збігається їх бачення з її власним [2, с. 18].

Вправа «Я – такий»

Мета: активізувати процеси самопізнання, самоідентифікації.

Настанова: «Продовжуватимемо дізнаватися про себе і один про одного все нове й нове. Хай кожен по колу назве своє ім'я і рису характеру, що починається на першу літеру власного імені. Чи подобається вам ця риса? Чи є у вас така риса, чи підходить вона вам? Чи хотіли б ви її мати?».

Опрацювання та інтерпретація результатів. Акцентувати увагу на чіткій відмінності між зовнішніми і внутрішніми складовими особистості людини, на розумінні дитиною певної риси, з'ясувати, які риси прагнуть опанувати школярі [1, с. 101-102].

Вправа «Батьківські збори»

Мета: активізувати процеси самопізнання, розвинути вміння оцінювати самого себе, формувати почуття відповідальності, адекватну самооцінку.

Настанова: «Уявіть собі, що зараз ви не діти, а власні батьки, а у нас наразі відбуваються батьківські збори. Що б ви сказали про самого себе від їх імені? Нехай кожен від імені мами (тата) встане і скаже про себе добрі слова. Наприклад: «Я – мама (назвати ім'я). Мій син (дочка) .. (позитивні висловлювання)». Наступний учасник уважно слухає, повторює все, що було сказано доброго про нього і додає ще й від себе («Так, він (вона) справді.., а ще він... (оцінки дитини від себе)»). Потім учасник говорить про самого себе вже від імені своїх батьків».

Опрацювання та інтерпретація результатів. Аналізу піддається загальний емоційний стан дитини під час виконання вправи, вміння децентруватися, оцінювати себе з точки зору іншої людини (роль батьків, близьких людей, на нашу думку, допоможе дитині зайняти позицію децентрації), адекватність сприймання самого себе, широта чи звуженість семантичного поля уявлень про себе підлітка [2, с. 22].

Застосування системи корекційно-розвивальних впливів спонукатиме підлітків до самопізнання, саморозвитку, формування ціннісного самоствавлення, попереджатиме деструкції в особистісному становленні, а відтак сприятиме диференційованості, структурованості й гармонізованості різних сфер уявлень про власне «Я», збільшенню їх ресурсного потенціалу як успішних суб'єктів не тільки навчальної діяльності, а й життєдіяльності у цілому.

Література:

1. Белобрыкина О.А. Диагностика развития самосознания в

детском возрасте. СПб.: Речь, 2006. 320 с.

2. Бойбіна Ю.В. Авторська корекційно-розвивальна програма «Розвиток самопізнання та впевненості в собі у дітей 10 – 12 років». Харків, 2007. 81 с.

3. Грись А.М. Структура і взаємозв'язки у системі «Образ Я і характер» як психологічні механізми ресоціалізації осіб із девіантною поведінкою. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Том IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 9. Київ: Талком, 2016. С. 147-157.

4. Карєва М. Рефлексія – основний механізм підвищення психологічної культури педагога. *Практичний психолог: школа*. 2014. № 6. С. 58–63.

**ЗБІРНИК ТЕЗ НАУКОВИХ РОБІТ
КРУГЛОГО СТОЛУ**

**«ПСИХОЛОГІЧНІ РЕАЛІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА: СУЧАСНІСТЬ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ»**

14 червня 2019 року, м. Київ

Формат 64 x 90 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,67. Наклад 100 прим
Друк різнографічний.

Віддруковано в типографії:
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Адреса: вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виробників та поширювачів видавничої продукції
серія ЖТ № 10 від 07.12.2004 р.